

CAPITULAȚIILE MOLDOVEI

CU

POARTA OTOMANĂ

STUDIU ISTORIC

DE

CONST. GIURESCU

PROFESOR

BUCUREȘTI

Instit. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-sor I. St. Rasidescu

16, Strada Doamnei, 16

1908.

20.261.

CAPITULAȚIILE MOLDOVEI

CU

POARTA OTOMANĂ

STUDIU ISTORIC

DE

CONST. GIURESCU

PROFESOR

BUCUREȘTI

Instlt. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-sor I. St. Rasideseu

16, Strada Doamnei, 16

1908.

20.861.

CAPITULAȚIILE MOLDOVEI

cu

POARTA OTOMANA

I.

„Tractaturile vechi ce au avut Moldova cu Poarta Otomanicească“ este titlul unei scrieri, publicată de Mihail Kogălniceanu în Arhiva Românească, care cuprinde o scurtă expunere a legăturilor Moldovei cu Turcii, până la numirea ca Domn a lui Nicolae Mavrocordat [1709], scriere, pe care el o aflase la sfârșitul unei copii a letopisețului lui Neculcea, cu indicația: „Din izvoarele răposatului Nicolai Costin, care au fost vel logofăt“ (1). Intr’o altă formă, păstrată în o condică a lui C. Negruți, povestirea îmbrățișă și epoca Fanarioților, ceea ce a silit pe editor ca partea din urmă, privitoare la sec. XVIII, publicată tot atunci ca continuare la cea dintâiu, să o atribue unui autor mai nou (2).

Teodor Codrescu tipărind-o din nou peste câțiva ani în Uricariul, a intitulat-o „Autonomia Moldovei, după

(1) Arhiva Românească, [1845] vol. II, 347—64. Ediția 2-a din 1862, II, 263 și urm.

(2) Ibid. ed. 2, 273, n.

un scriitor pământeian din al 18-lea veac" ⁽¹⁾ fără să amintească nimic despre autor, deși cunoștea edițiunea anterioară. În Letopisește [ed. a 2-a] Kogălniceanu o publică apoi încă odată după manuscriptul original al vornicului Alecu Beldiman, care prezintă, față de textul din Archiva Românească, unele deosebiri de formă ⁽²⁾.

Insemnătatea acestei scrieri constă în aceea că este singura care ne-a păstrat în întregime cuprinsul hătișerifului dat de Sultan lui Bogdan III, cu prilejul închinării la Turci, prin care se regulau raporturile țării cu puterea suzerană și i se garantau anumite privilegii. Cu toată importanța sa din acest punct de vedere, scrierea aceasta atribuită lui Nicolae Costin n'a fost încă supusă unei cercetări mai atente și mai amănunțite. Condițiunile în cari ni s'a transmis, raportul ei cu celelalte scrieri istorice ale presupusului autor, sursele din cari au fost culese informațiunile pe cari se întemeiază și împrejurările în cari a fost alcătuită, sunt chestiuni de limpezirea cărora atârnă neapărat și valoarea care trebuie să i se atribue ca izvor istoric.

1) Dintre cele 3 manuscripte întrebuințate de Kogălniceanu, se cunosc până acum două și anume acela al lui Beldiman și Condica lui Negruți, aflate astăzi în posesiunea Academiei Române. În cel dintâiu ⁽³⁾ „Tractaturile“ sunt intercalate între mai multe scrieri din anii 1821—1824, în ordinea următoare: 1) Tragodia, 2) Tălmăcirea caimelii lui Vogoride, 3) Jurnalul mergerei Boerilor deputați la Țarigrad, 4) Tractaturile, și 5) Stihurile făcute în Tazlău... în 1824, Aprilie 20.

⁽¹⁾ Vol. IV apărut în 1857, p. 225, și separat în broșura: Autonomia Moldovei și actele de cesiunea Bucovinei cu demarcațiunea ei. Iași, 1856.

⁽²⁾ Vol. III, 450 și urm. De astădată aveă următorul titlu: Tractaturile prin cari s'au închinat țara de către Bogdan VV. domn al Moldaviei, împărățind Sultan Baiazet II.

⁽³⁾ Mss. 336.

Condica lui Negruți ⁽¹⁾, scrisă cam pe la 1830, cuprinde la început „Tractaturile” după care urmează apoi diferite copii de acte din anii 1802—1803, 1821—22, și 1827—28.

În nici unul din aceste manuscrise — după cum se vede destul de târziu — nu există însă vre o însemnare în privința autorului. Pe de altă parte în amândouă povestirea este dusă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

În prima sa edițiune Kogălniceanu spune că partea pe care el o atribue lui Nicolae Costin o aflase la sfârșitul unei copii a letopiseșului lui Neculcea, unde purta titlu „Din izvoadele răposatului Nicolai Costin ce au fost vel logofăt” ⁽²⁾. Manuscriptul acesta, aflat pe atunci în posesiunea profesorului I. Albinet, fusese scris în 1804: „Acest letopiseș a țării Moldovei, carele se începe dela domnia lui Dabija Vvoda și merge până la domnia a 2-a lui Constantin Vvod Mavrocordat l'am făcut cu toată cheltuiala eu Iordachi Sion biv poroșnic hătm. în zilele prea luminatului și înălțatului Domn Constantin Alexandru Muruz Vvoda, în al doilea an a înălțatei sale domnii, întru a doa domnie a Mării Sale în Moldova. În anii dela zidirea lumii 7313, iară dela mântuirea lumii 1804, în luna lui Sept. 30” ⁽³⁾.

Editorul scapă însă din vedere să observe, dacă și „Tractaturile” cari urmau după Neculcea, erau scrise de aceeași mână și în acelaș timp când se copiaseră letopiseșul, sau dacă nu cumva fuseseră transcrise acolo mai târziu pe filele dela sfârșit rămase încă albe, ceea ce se întâmplă de multe ori. Pentru a stabili vechimea acestei copii — astăzi necunoscută — lămurirea ar fi fost prețioasă.

⁽¹⁾ Mss. 333.

⁽²⁾ Arh. Rom. II, p. 273 n.

⁽³⁾ Letopisețe, ed. I, lista manuscriptelor dela sfârșit.

Cunoaştem în schimb un alt manuscript, graţie căruia lacuna aceasta poate fi într'o oarecare măsură împlinită: este manuscriptul lui Antohie Sion, fiul lui Iordache, început la 6 Februarie 1804 şi terminat la 14 Septembrie acelaş an, care cuprinde ca şi acela al tatălui său, pe Neculcea, urmat la sfârşit de scrierea care ne interesează, având în loc de titlu aceeaşi indicaţie: „Din izvoadele răposatului Nicolai Costin“ (1). Pe vremea când îşi scria manuscriptul, Antohie se găsea încă în casa părintească, fiind în vârstă abia de 16 ani (2). În asemenea împrejurări trebuie să admitem că manuscriptul necunoscut al lui Iordache Sion, început la 30 Septembrie 1804, a fost transcris sau după acela al fiului său, isprăvit cu câteva zile mai înainte [14 Septembrie], sau după manuscriptul cel vechiu, de care acesta se folosisese. În amândouă ipotezele, fie că unul este copia celuilalt, ori amândouă reproduse independent după acelaş original, identitatea lor este, cred, aproape sigură. Concluziunile la cari vom ajunge examinând manuscriptul lui Antohie, se pot prin urmare aplica, cu toată probabilitatea şi manuscriptului, astăzi necunoscut, al tatălui său. Dar la Antohie Sion scrierea aceasta are o formă cu totul deosebită de aceia din ediţiunile de până acum, din care cauză o reproduc aici în întregime:

*Din izvoadile răposatului Nicolai Costin
ce-au fost vel Logofăt.*

Moldovenii dintr'început au fost un norod slobod şi nesupus, stăpânit numai de domnii săi cei însuşi stăpânitori, pe cari îi alegea norodul întocmai după pravilele şi obicăiurile sali.

(1) I. Bianu, Catalogul manuscriptelor româneşti, No. 114.

(2) G. Ghibănescu, O vizită la Brăteşti şi familia Sioneştilor publ. în ziarul Românul; v. No. din 4 Iunie 1887.

Acești domni cea mai mare datorie cunoștea a păzi pravelile cele temelnici a pământului. La această mărturisăsc închierile și legăturile de paci ce au făcut cu Leșii și cu alți stăpâniri vecini, războaile celi vestite și săngerati ce au avut uni ori cu Leșii, alte ori cu Ungurii și cu Turcii însuș, precum Cronicarii de prin pregiur și leatopisețul Moldovii adevăresc. [Cromer, Istvanfie și Stricofsch, Cronicari leșăști]. Și măcar că Moldova adevăsi ori era călcată de megieșii săi, dar nu s'au lăsat de a nu să apără cu oștile sali, până la anul 1412, precum scrie leatopisețul Moldovii. Iar atunci slăbind de războaile celi deasi cu cari megieșii să silia să o supui au hotărât să-și caute un apărătoriu puternic, cari să o apire de vrăjmași împrețurași. Și fiindcă întru acea vreme Turcii prin izbânzile ce făcea în toate părțile și lă(r)girea biruințelor să arată cei mai puternici și îngrozisă pe toți megieșai, făcându să și cu Moldova vecini, Bogdan Vîodă [precum scrie leatopisățul Moldovii], pre învățătura tătani-său lui Ștefan Vîod, cu sfatul și primirea a tot neamul, au trimis sol la Sultan Baiazit, împăratul turcesc, cățiva boiari cu Tăutul vel logofăt, ca să închine țara la Turci, arătând și tocmelile cu cari norodul vria să s[ă] supue supt apărarea sa. Solii au fost primiți cu toată cînstea ce [l]i să cădia, și au primit toate legăturile fără cea mai mică împotrivire, întărind și cu un hatișărif dat Tăutului logofăt.

*Legaturile celi primite și întărite de împăratul
sînt [sic] acestea:*

1. Poarta cunoaște pe Moldova de pământ slobod și nesupus.
2. Legea creștiniască cari să ține în Moldova să nu fie niciodată călcată sau stricată și să aibă slobodi besăricile ca și mai înainte.

3. Poarta să îndatoreaşti să apire pe Moldova de toţi cei ce ar putea să o calci şi să o păzească în starea cari au fost mai înainte şi să nu lasi ca să i să facă niciodată cea mai mică despărţire, sau căl-cari [leatopiseţul Moldovii].

4. Moldova să s[ă] stăpăniască după pravelile sali, fără să să amestice Poarta cât de puţin.

5. Domnii să să aliagă de norod şi să să întăriască dela Poartă, ca să stăpăniască în cât vor trăi şi să vor purtă cu căzuta supunire.

6. Domnii Moldovii să fie slobozi a ţiniă oaste cu cheltuiala lor, pământeni sau străini, păn la 20.000, precum le va plăciă.

7. Moldovenii să poată cumpără o casă la Țarigrad, şi să o aibă pentru şăderea capichehăilor, la cari să poată faci şi bisărică.

8. Turcii să nu poată cumpără pământuri în Moldova, nici să s[ă] aşăzi, nici să facă giamii, nici într'un chip.

9. Pentru semni de supunire, Moldova să trimiată pe tot anul la Țarigrad cu doi boeri patru mii gal-beni turceşti, patru zăci şoimi, şi patru zăci epi fă-tătoari, cu numi de peşcheş, adică dar.

10. La vremi de războiu domnul Moldovii după porunca ce va lua dela Poartă să fie agiutor cu oş-tile Moldovii în slujba împăratească.

Aceste sint legăturile cu care strămoşii noştri s'au închinat la Poartă.

Aceste ponturi cu hatişăriful au fost foarte păzite păn[ă] în vremea craiului leşăsc Ion Sobeţchi, carile la anul 1686 întorcându-să dela o bătai ce avusă cu Tătarăi şi trecând prin Eşi au cerut să-l vazi şi aprins fiind de ură mari ce avia asupra Turcilor, l'au ars în mij-locul târgului, zicând că Moldova nu ari mai mult trebuinţă de acel hatişărif nebun de nemic, şi că Leşii vor fi de ajuns să o apire de Turci [Acest hatişărif

de ar fi cu putință Moldovii a cercetă condicile Porții turcești l'ar găsi neapărat!.

Legăturile cuprinși în hățișăriful de mai sus arătat au fost foarte păzite de către Poartă pân la anul 1530 [după cum scrie leatopiseșul], iar atuncea Sultan Suleiman, ce era împărat simet și biruitor, nebăgând samă de legăturile hățișărifului au hotărât să facă pe Moldova birnică și în loc de patru mii galbeni, cari plătea țara pe an la visteriia împărătească, cu numi de peșchiș, după legăturile întărite dela Poartă, au cerut 10.000 galbeni, cu numi de haraču și încă mai mult au vrut să îndatoriască pe Domnii Moldovii ca la fiște cari trei ani să margă singuri la Țarigrad ca să arăte a lor supunire.

Aăsta atâta de mult au turburat pe Petru Vîod Rariș de n'au putut să suferi mai mult și ca să nu să pricinuiască vre o ticăloșie pământului, au fugit în Țara Unguriască și n'au primi să fie birnic. Aăsta au dat pricină împăratului turcesc de au intrat cu oști în Moldova cu mari vrăjmășie. Toată țara s'au spăimântat de aăastă primejdie și s'au bejănit prin locuri pustii și prin munți, undi socotind că nu vor putea să scapi au hotărât să facă paci. Și așa cu toții au trimis soli la Sultan Suleiman, carili ajunsăsi în Sučavă, ca să-l aducă la milostivire. Nici n'au gândit solii milostivirea cu cari au fost primiți de Sultanul, că îndată au trimis strașnice poronci cătră Pașii săi, cari prădă țara cu nemilostivire. Ce încă printr'un nou hățișărif au întărit toate legăturile celui de mai înainte hățișărif a lui Sultan Baiazit. După legăturile de mai înainte Moldovenii au fost slobozi a-ș aleagi Domnu lor. Deci cu priimirea și cu sfat unit a tuturor de opște au ales pe Alexandru Vîod Domn și l'au pus în scaon, cari s'au întărit îndată și de Sultanul.

După aăsta Moldovenii n'au fost mai mult supărați dela Poartă, pân(ă) în vremea lui Petru Vîd. Schiopul

În anul 1584 în zilele lui Sultan Murat al treilea. Iar atunci Poarta călcând piste aşăzământuri au adăos şasă mii galbeni pe lângă peşcheş, numindu-l harač [precum scrie leatopisăţul]. Petru Vîd, neputând primi să să facă începător călcării legăturilor, n'au primit, ce au fugit în Ţara Nemţască, ca să scape de urgia Turcilor.

După fuga acestui Domnu Poarta călcând aşăzământurile au făcut Domn pe un Aron, cari fiind străin şi cu totul dat spre împlinirea interesurilor Porţii, fără a băgă-n seamă pe norod au iscălit la toate legăturile cu cari Turcii au vrut să însărcineze pe norod şi pe ţară. Pre largu arată leatopisăţul ţării tirăniia şi nelegiuirea acestuia. În vremea acestuia la anu 1590 au luat Turcii în stăpânirea lor cetate[a] Ti-gheina, ce era a Moldovii, cu ținutu de prinpregiur, călcând aşăzământurile.

După domniia acestui Domn, norodul s'au cutundat în ticăloşie şi din cumplirile acestui tiran n'au putut să-şi vie în fire în vremea a 14 Domni, unii aleşi de norod şi alţii trimişi de Poartă şi nu s'au răsuflat pînă la anul 1643 în vremea lui Vasili Vîod, cari fiind cu o minte mari şi rară, macar că era dela Poartă făcut, din anul cel dintăi a domniei sali au uşurat norodul, au mântuit pre toţi de opşte şi au socotit să isprăvască ca să aibă norodul iarăş obiceiurile aceli vechi şi să-şi afli dreptăţile şi pravelile sali, cari din pricina răutăţii unora din Domni şi din nesălinţa altora eră să s[ă] stângă în veci. Şi au trimis ca să jăluiască împăratului pentru strămbătăţile ce-au tras norodul împotriva aşăzământurilor legate.

Sultan Mehmet ce eră atunci împărat au ascultat cu milostivire jalobile lor; au hotărât a nu schimba nimic din legăturile întărite de acei mai înainte de dănsul împăraţi, întărind şi el însuşi cu un hatişarif numai la pont al noulea au schimbat, adică peşcheşul

l'au numit bir, adăogând suma de zăci mii galbeani pe an, rădicând șoimii și epile ce cuprindea în celelalte două hătișărifuri.

Toate aceste și alți bunătăți ă-au făcut acest Domnu au inbielșugat țara și o au implut de oameni și s'au numit domnia sa fericită, domnind cu paci 15 ani până s'au pornit vrajbă între Tătarăi din Bugiag, precum pre largul scrie leatopisățul, din cari s'au făcut pradă și robie țării, făcând indestulă răsipă țării. Toate celi hotărâte prin hătișărif s'au păzit neclintit în vremea a cinci domni moldoveni ă-au domnit unul după altu. până la domniia Ducăi Vvod. Iar acest Domn întâml plăndu-s[ă] să nu fie plăcut împăratului l'au scos din domnie și au rânduit în loc pe un Ilie, om slab și cu totul dat spre interes.

În vremea acestuia la anul 1688, împotriva hătișărifului au deosăbit Turcii de Moldova târgul Reanii cu tot locul den pregiur, unde au făcut și o giamie. Dintr'ăastă vremi rălile urmări s'au înmulțit și Poarta ne mai aducându-ș aminte de legăturile hătișărifurilor au început vederat a călcă legăturile. Țara de ce mergea mai mult au început a fi asuprită și călcată supt fel de fel de pricini, fără să mai fie socotită.

Birul a fost atât de adăogit, beilicurile atât de înmulțite și nevoile atât de mari, în cât că lăcuiitorii ne mai putând ca să sufere s'au împrăștiat și s'au așezat în Țara Leșască și în Țara Unguriască. Și această iaste pricina cea adevărată de cari s'au pustiit acest pământ.

Poarta n'au lăsat altă mângăeri norodului de cât aleagire Domnilor. Marturi Duca Vvod, Petrițaico, Antonie Ros[e]lt, Constantin Cantemir și Mihai Racoviță, cari s'au ales de norod. Și apoi supărându-să Poarta pe Mihai Vvod l'au mazilit și au rânduit Domn pe Nicolai Mavrocordat, grec.

[Acad. Rom. Mss. 114].

Copia „Tractatului” din manuscriptul lui Antohie Sion fiind diferită de aceea din manuscriptul tatălui său, publicată în Arhiva Românească, ar urma că cele 2 manuscripte, presupuse ca identice, să fie în realitate deosebite. Această aparentă contrazicere cred însă că s’ar putea explica astfel. Textul publicat de Kogălniceanu nu este, cum spune el, cel din manuscriptul lui Iordache Sion, din care a luat numai știrile — folosite în note — despre autor și întinderea povestirii atribuite lui, ci acela mai dezvoltat din condica lui Negruți (¹). Reproducând însă varianta cea mai completă, editorul nu numai că n’a arătat și deosebirile dintre ele, dar prin lămurirea că n’a luat din condica lui Negruți de cât continuarea dela 1709 înainte, a lăsat chiar să se înțeleagă că în partea anterioară ele ar fi fost identice.

Comparând textul din mss. Sion cu cele două publicate de Kogălniceanu, se constată ușor că cel dintâiu reprezintă forma cea mai veche a acestei scrieri, modernizată și amplificată în celelalte. Cuvintele mai arhaice au fost înlocuite pe alocuri cu neologisme: domn cu principe; pământ, țară cu principat; încheiere, pont, legătură, așăzământ și hatisșarif cu tractat; soli, solie cu deputați deputăție; pont cu cap; Țara Ungurească cu Transilvania.

Amplificările, foarte numeroase, au forma unei adevărate prelucrări; în general ele sunt însă mai mult de cuvinte de cât de idei. Un exemplu va arăta deosebiri:

(¹) În această condică sunt însă și unele notițe marginale cari lipsesc la Kogălniceanu, ceea ce ne facem să presupunem că Negruți nu i-a dat chiar condica lui, ci pe aceea de care se servea el.

Mss. Sion

Și fiindcă întru
acea vreme Turcii
prin izbândile ce fă-
cea în toate părțile
și lărgirea biruin-
țelor se arată cei
mai puternici și în-
grozise pe toți me-
gieșai, făcându-se și
cu Moldova vecini,
Bogdan Vodă, [pre-
cum scrie leatopisă-
țul Moldovii] pre în-
vățătura tatăni-său
lui Ștefan Vvod....
au trimis sol la Sul-
tan Baiazit.

Condica lui Negruți
[ed. din Arh. Rom].

*Știut e de toți cei
ce au cea mai mică
știință a istoriei că
întru acele vreme,
Turcii prin izbân-
dirile cele minunate,
cari făcuse în toate
părțile și prin bi-
ruințele cele răsu-
nătoare, cari necon-
tenit câștigau asu-
pra vecinilor lor, se
arătau cel mai pu-
ternic norod, care
faceă să nască în ini-
mile tuturor groaza
armelor sale. Deci
făcându-să și cu noi
vecini, prin locurile
ce luase cu armele
sale, Moldovenii tre-
buiau negreșit să
caute ca să câștige
apărare și acope-
rământ lor și așa
Bogdan-Vodă, care
domnea atunci, cu
cea de obște primire
a tot neamul, au tri-
mis la Sultan Baia-
zit al doilea, împă-
ratul turcesc, câți-va
boeri a pământului.*

Beldiman

[ed. din Letopisește,
III; 451]

*Știut este de toți
cei ce au cea mai
mică știință a isto-
riei că întru acea
vreme izbânzele cele
minunate, cari fă-
cuse în toate păr-
țile și prin biruințe-
le cele răsunătoare,
cari necontenit câș-
tigau asupra veci-
nilor lor, se arătau
cel mai puternic no-
rod, care făcea să
nască în inimile tu-
tutor groaza armie-
lor sale. Deci făcân-
du-să și cu Moldova
vecină, prin locurile
ce luase cu puterea
armelor, Moldove-
nii trebuiau neapă-
rat să caute ca să
câștige ocrotire și
apărare lor. Așa
dar principul Bog-
dan, care domnea
atuncea cu cea de
obște primire a tot
neamul, au trimis
o deputație la Sul-
tan Baiazet al doilea
împăratul turcesc,
din boierii pământu-
lui“.*

Există totuși și o desvoltare mai însemnată și anume
prada țării de către Tătari în timpul lui Vasile Lupu,
amintită numai în copia Sion prin cuvintele: „S’au
pornit vrajbă între Tătarăi din Bugiag, precum pre

largul scrie leatopisățul, din cari s'au făcut pradă și robie țării, făcând indestulă răsipă țării" și povestită pe larg după Miron Costin⁽¹⁾ în copia Beldiman [cea din condica lui Negruți fiind numai o reproducere a acestia și nu o variantă).

Scrierea atribuită lui Nicolae Costin s'a păstrat deci în 2 variante : una mai veche transmisă de manuscris-tele Sioneștilor și o prelucrare mai nouă, modernisată, amplificată și întregită și cu evenimente din sec-XVIII, cuprinsă în manuscriptul lui Alecu Beldiman, de pe la 1824-25 și còpiile sale.

Examinând însă cu atențiune manuscriptul lui Antohie Sion, se observă cu ușurință că scrierea dela urmă n'a fost copiată tot în 1804, cel puțin în acelaș timp cu letopisețul lui Neculcea, ci mai târziu. Caracterul de lucrare terminată pe care îl are manuscriptul, odată cu sfârșitul croniceii lui Neculcea, după cum rezultă din însemnările și versurile autorului⁽²⁾, precum și deosebirea de scriere, constituiesc în această privință argumente decisive.

Din aceste observațiuni se desprind următoarele conclusiuni :

„Tractaturile" atribuite lui Nicolae Costin nu s'au conservat în nici unul din manuscriptele cari cuprind lucrări de-ale acestuia ;

2. Cea mai veche copie cari ni le a transmis este posterioară anului 1804.

3. Ea n'a fost reprodusă din originalul după care Sioneștii și au copiat manuscriptele, ci a fost luată de aiurea.

(1) Letop. I, 318-20.

(2) „Fevr. 6 am început a scrie, Săptv. 14 am sfârșit acest leatopisăț de scris. A. S." Și mai cu seamă versurile dela urmă :

*Eu pre cât scris l'am găsit
atâta l'am și izvodit.*

Mss. 114 cf. Catalogul p. 263.

II.

Să examinăm acum această scriere în comparație cu lucrările istorice cunoscute ale lui Nicolae Costin, și în special cu Letopisețul său, care începe dela facerea lumii și merge până la 1601. Fondul „Tractaturilor“ îl formează cuprinsul hătișerifului dat de Baiazet, logofătului Tăutul, când s'a făcut supunerea pe timpul lui Bogdan II, și apoi reînoirea lui de către Soliman, după alungarea lui Rareș, și de către Mahomet IV, la începutul domniei lui Vasile Lupu. Despre un asemenea hătișerif Nicolae Costin n'are nici o cunoștință; toată partea privitoare la împrejurările și condițiunile în cari s'a făcut închinarea el o reproduce textual din cronica lui Ureche, cu excepția a 2 mici și neînsemnate modificări despre cari va fi vorba mai departe. După sfatul pe care Ștefan cel Mare îl dăduse pe patul de moarte fiului său, ca să inchine țara Turcilor, acesta trimite pe logofătul Tăutul ca să îndeplinească actul de supunere și să ducă birul, în valoare de 10 pungi. De bucurie Sultanul a dăruit acei bani solului, cu cari el a zidit apoi o biserică în satul Bălileștii ⁽¹⁾. În această tradițiune nu se vorbește după cum vedem — nimic despre hătișeriful dat lui Tăutul, care formează tocmai partea esențială a „Tractaturilor“. Cu atât mai puțin putea vorbi Nicolae Costin de o reconfirmare a lui în 1538. Presupunerea că cronicarul ar fi putut dobândi aceste informațiuni mai târziu, după ce 'și redactase letopisețul, ceea ce l'ar fi și determinat să alcătuiască o scriere deosebită, trebuie înlăturată pentru următoarele motive:

a) Nicolae Costin și-a scris cronica tocmai către

(1) Letop. I, p. 179.

sfârșitul vieții [ca vel logofăt între 1710 1712], după ce 'și adunase întreg materialul (1).

b) Dacă după moartea lui, „Tractaturile“ s'ar fi găsit între hărțile sale, copiate toate din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, este foarte probabil că și ele ar fi fost reproduse, sau cel puțin menționate în vreunul din numeroasele manuscrise făcute atunci.

Comparând acum între ele *știrile comune* din letopisețul lui N. Costin și scrierea care i se atribue, constatăm o mare deosebire. Cauzele expedițiunii Sultanului Soliman contra lui Rareș, ca și întreaga desfășurare a războiului, urcarea tributului mai întâiu în 1541 și apoi în domnia lui Petru Schiopul, sunt povestite cu totul diferit în cele 2 scrieri (2).

În sfârșit, împotriva paternității lui N. Costin, trebuie adus și faptul că scrierea aceasta, dela început până la sfârșit, este plină de erori grosolane, pe cari învățatul cronicar nu le-ar fi putut săvârși. Așa s. ex. expediția lui Soliman s'a făcut în 1530; în locul lui Rareș este numit Alexandru; Petru Schiopul a părăsit țara în 1584; Aron domnește în 1590, când s'a luat Benderul (3); Vasile Lupu se urcă pe tron în 1643 și a domnit 15 ani; în timpul lui, tributul a fost de 10.000 de galbeni; Târgul Renii s'a luat de Turci în 1688; Duca, Petriceicu, Ruset au fost Domni aleși de țară, etc. Este sigur că asemenea lucruri n'au putut fi scrise de Nicolae Costin; a stăruii mai mult asupra acestui punct, însemnează a demonstra evidența.

III) Dacă nu putem constata nici cea mai mică asemănare între letopisețul lui Nicolae Costin și „Tractaturile“ cari i se atribue, găsim, în schimb, o deplină

(1) Vezi, Const. Giurescu, Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene, în *Analele Academiei Române* ser. 2, v. XXX, 283—4.

(2) Letop. I, 194, n. 3, 197, n. 1, 472.

(3) Toate aceste date sunt arătate exact la N. Costin. Letop. I, 194 și n. 3, 197 și urm., 472, 473.

concordanță între acestea și scrierile lui Dimitrie Cantemir. Numeroase știri sunt cu siguranță împrumutate din Istoria Imperiului Otoman și Descrierea Moldovei. Astfel, cererea de sporire a pescheșului și transformarea lui în haraciu, făcută sub Rareș, obligațiunea impusă tot atunci Domnului de a se duce la fiecare trei ani la Constantinopol și refuzul său de a se supune, fugind în Ardeal, luarea Benderului de Turci sub Petru Aron și arderea de către Sobieski la Iași în 1686 a hătișerifului dat lui Tăutul, sunt în mod neîndoelnice luate din aceste scrieri, deoarece nu se află nicăieri aiurea (1).

(1) Istoria Imperiului Otoman, trad. de I. Hodoș, ed. Acad. Rom. I, 273 n. 37; Descrierea Moldovei, 10, 14, 15, 47. Pentru a învedere și mai bine împrumutul, reproduc aci pasagiul în care e vorba de sporirea pescheșului sub Rareș:

Ist. Imp. Ot.
p. 275, n. 40.

„Turcii s’au și ținut de aceste condițiuni cu toată punctualitatea până pe timpul lui Petru Rareș. Sub domnia acestuia au început a cere un haragiu, adică o summă mai mare sub titlu de tribut și pretinseră încă de la principe, ca cel puțin odată în trei ani să meargă a-și face închinăciunile sale la pragul sublimei Porți. Petru refuză cu indignare aceste inovațiuni umilitoare, și pentru ca să nu figureze sub numele său calamitățile ce poate ar urma de aci pentru țară, el a abdicat la tron și s’a retras

Tractaturile.

„Legăturile cuprinși în hătișăriful de mai sus arătat au fost foarte păzite de către Poartă până la anul 1530 [după cum scrie leatopiseșul] iar atuncea Sultan Suleiman ce era împărat simet și biruitor, nebăgând samă de legăturile hătișărifului au hotărât să facă pe Moldova birnică și în loc de patru mii galbeni, cari plăteă țara pe an la visteriia împărătiască, cu numi de peșchiș, după legăturile întărite de la Poartă, au cerut 10.000 galbeni, cu numi de haraciu și încă mai mult au vrut să îndatoriască pe Domnii Moldovii ca la fiște cari trei ani să meargă singuri la Țarigrad ca să arate a lor supunire.

Acesta atâta de mult au

Chiar alcătuirea pretinsului *hاتیserif* dela 1512, în punctele lui principale cel puțin, se întemeiază iarăși aproape numai pe informațiuni împrumutate din aceleași surse. Tradițiunea despre existența unui *hاتیserif* dat cu prilejul închinării, reconfirmat în urmă și păstrat în arhivele Moldovei până pe timpul lui Sobieski, precum și știrea că tributul a avut la început caracterul unui *pescheș* sau *dar*, și că eră de 4.000 de galbeni, 40 de iepe fătătoare și 40 de șoimi, le întâlnim pentru prima oară la Cantemir și numai la el ⁽¹⁾.

De asemenea punctele privitoare la recunoașterea Moldovei de pământ *slobod* și nesupus la libertatea religioasă și libera cărmuire internă după vechile *prave*, fără nici un amestec din partea Porței ⁽²⁾, la îngăduirea acordată de a cumpără sau construi casă la

la Ciceu, un oraș în Transilvania.“

turburat pe Petru Vvod Rariș de n'au putut să suferă mai mult și ca să nu să pricinuiască vre-o ticăloșie pământului au fugit în țara ungurească și n'au priimit să fie *birnic*. Aăsta au dat pricină împăratului turcesc de au intrat cu oști în Moldova cu mari vrăjmășie.“

⁽¹⁾ Ist. Imp. Ot. I, 98 n. 10 cf. 271 n. 35, 273 n. 37, 274. Deosebirea este numai că numărul șoimilor odată cste arătat ca fiind 20 [I, 98 n. 10], iar alte ori 24 [271 n. 35, 273 n. 37].

⁽²⁾ „Chiar nici Turcii înșiși nu cuteză a nega că Moldova li s'a supus numai ca tributară... Iutre nenumărate alte privilegii ce se acordau Moldovenilor... acesta a fost cel mai însemnat... că Moldova de bună voie și neconstrânsă de nimeni a oferit supunerea sa imperiului otoman și chiar pentru aceea voința Sultanului este ca toate bisericile lor, riturile religioase și legile țării, neatinse să rămână [Ist. imp. Ot. I, 275 n. 40].

Țarigrad și a ridică acolo o biserică ⁽¹⁾, la obligațiunea Domnilor de a asistă pe Sultan cu armată ⁽²⁾, sau la interdicțiunea Turcilor ca să cumpere pământuri, să se stabilească ori să ridice geamii în Moldova ⁽³⁾, sunt luate tot din Cantemir.

Domnia pe viață și libera alegere de către popor a Domnilor, împreună cu dreptul acestora de a ține o armată de 20.000 ostași, sunt dispozițiuni întemeiate pe amintirea stării de lucruri de altădată.

În sfârșit, până și data închinării și hătișerifului este luată din Cantemir. După copia Sioneștilor, supunerea s'a făcut în anul 1412. În amândouă edițiunile lui Kogălniceanu figurează însă anul 1512. Originalul lui Beldiman [Mss. 336] are, ce-i drept, aceeași dată, dar țifra 5, care arată sutele, e o corectură grosolană, făcută de o altă mână — mai în urmă și cu cerneală diferită, în locul celei primitive, care deși nu se mai poate recunoaște, a fost însă fără nici o îndoială 4, după cum dovedesc toate còpiile manuscriptului lui Beldiman, cari au în adevăr anul 1412 ⁽⁴⁾. Corectura se datorește de sigur cuiva, care știind că Bogdan domnește cu un secol mai târziu, a considerat anul 1412 ca o scăpare din vedere, rectificându-l ⁽⁵⁾. Autorul acestei îndreptări ar putea fi Negruți, singurul dintre copiiștii lui Beldiman care trece în manuscriptul său 1512, sau poate chiar Kogălniceanu. În orice cas, faptul că și manuscriptul lui Beldiman și còpiile

(1) Țăutul „a edificat în Constantinopol un palat care până în ziua de astăzi se numește Bogdan-Serai adecă palatul Moldovei, în care este și o biserică dedicată sfântului Nicolae“ [Ist. Imp. Ot. I, 271 n. 36].

(2) Descrierea Moldovei, 118.

(3) Ibid. 130—1.

(4) Academiă Română. Mss. 23, 55, 110. 566 și 2695.

(5) Mai ales că anul 1512 era admis în unele scrieri ca data tractatului lui Bogdan.

sale, au aceeași dată, dovedește limpede că nu este o greșală. Anul 1412 a fost însă izvodit tot pe temeiul Istoriei Imperiului Otoman. Printr'o inexplicabilă confuzie, Cantemir face într'un loc pe Ștefan cel mare contemporan cu Baiazet I [1389—1402], așa că supunerea Moldovei către Turci, pe care o amintește cu aceeași ocaziune ⁽¹⁾, a trebuit să se întâmple la începutul secolului al XV. Cum tot el pune, în altă parte, trimiterea lui Tăutul la Sultanul în al șaptelea an al domniei lui Bogdan ⁽²⁾, rezultă astfel că făptuirea supunerii a avut loc cam pe la 1411—1412.

Împrumuturile acestea din Cantemir sunt de altfel așa de izbitoare și atât de ușor de recunoscut, încât în unele copii ale lui Beldiman, se și indică în note marginale Istoria Imperiului Otoman ca izvorul din care sunt reproduse știrile privitoare la libertatea religioasă ⁽³⁾, la cârmuirea țării după pravilele sale ⁽⁴⁾, la suma peșcheșului ⁽⁵⁾, arderea hătișerifului ⁽⁶⁾, și luarea Benderului sub Aron ⁽⁷⁾.

Dar în afară de împrumuturi, Tractaturile cuprind și o parte originală, alcătuită însă în întregime din *confusiuni și invențiuni*. Cele dintâi sunt rezultatul încercării pe care o face autorul de a stabili cronologia știrilor fără dată împrumutate din Cantemir, iar celelalte au fost plătuite pentru nevoia de a dovedi o anumită teză.

Fixarea expedițiunei lui Soliman în 1530, alegerea lui *Alexandru* în locul lui Rareș, părăsirea scaunului

⁽¹⁾ I, 62, n.

⁽²⁾ Ibid. 273 n. 37.

⁽³⁾ Condica lui Negruți. Acad. Rom. Mss. 333: Cantimir, Istorie Othom. carte 3-le Suleiman.

⁽⁴⁾ Cantemir, Carte 3-le Suleiman.

⁽⁵⁾ Cantemir, Carte 3-le.

⁽⁶⁾ Cantemir, Istor. Othom. Carte 3-le.

⁽⁷⁾ Cantemir, Carte 3; cf. mss. 5 și 7; v. și copia publicată de T. Codrescu în Uricar, IV, 225 și urm.

de către Petru Schiopul în 1584, luarea Tighinei de Turci în 1590 sub *Petru Aron* și a Renilor în 1687, sau urcarea pe tron a lui Vasile Lupu în 1643 și durata de 15 ani a domniei lui, sunt confusiuni cronologice, întemeiate pe nesigure și necontrolate amintiri din cronice, pe cari alcătuitorul nu le avea de sigur la îndemână, în momentul când scria.

Știrile intenționat plăzmuite tind să dovedească *pe de o parte* că îndatoririle Moldovei către Poartă, hotărâte prin *hاتیşerif*ul dat la închinare la un *peşcheş* de 4000 de galbeni, 40 de iepe și 40 de șoimi, au fost reconfirmate fără nici un adaos de Sultanul Soliman, cu prilejul expedițiunii împotriva lui Rareș, rămânând apoi neschimbate până foarte târziu, pe vremea lui Vasile Lupu, când darul a fost transformat în haraciu și urcat la 10.000 galbeni, iar *pe de alta* că privilegiul cel mai însemnat al țarei, libera alegere a Domnilor de către pământeni, a fost respectat de Poartă până la începutul domniei Fanarioșilor [1709].

Cu privire la origina informațiilor de cari s'a servit alcătuitorul Tractaturilor, constatăm deci că singurul izvor istoric pe care s'a întemeiat a fost Cantemir, ale cărui știri a căutat să le precizeze prin amintiri nesigure rămase din lectura cronicelor, la care a mai adăogat și unele fapte pe deaîntregul născocite, cu scopul de a dovedi o anumită teză.

III.

Imprumuturi'e din Cantemir dovedesc că Tractaturile au fost scrise după ce se publicase Istoria Imperiului Otoman și Descrierea Moldovei. Cea dintâi a fost tipărită pentru prima oară la 1734 în englezește, a doua oară la 1743 în franțuzește și a treia oară în nemțește la 1745 ⁽¹⁾, iar Descrierea Moldovei

(1) V. prefața la edițiunea Academiei Române p. 35—38.

a apărut întâia dată între anii 1769—71 în două edițiuni germane ⁽¹⁾. Timpul compunerii se restrânge astfel între 1771, când s'a publicat *Descrierea Moldovei* și 1823, data manuscriptului lui Beldiman.

Tendența politică a scrierii învederează, pe de altă parte, că ea a trebuit să fie alcătuită într'o epocă de reдеșteptare a conștiinței naționale, când se agită chestiunea sarcinilor prea mari impuse de Poartă țării și cu deosebire alegerea Domnilor de către pământenii. Pe temeiul privilegiilor cuprinse în vechile hățișerifuri, autorul caută să dovedească ilegalitatea sporirii nemăsurate a haraciului și celorlalte dări, precum și numirea Domnilor deadreptul de către Poartă.

Dacă în perioada dela 1771—1823 vom izbuti a determina momentul când în Moldova se manifestă asemenea năzuințe, vom dobândi în acelaș timp o serioasă indicațiune pentru aflarea datei când Tractaturile au fost redactate.

În decursul războiului terminat prin pacea dela Kuciuc Kainargı, se hotărîse prin mijlocirea Austriei și Prusiei, întrunirea unui congres lângă Focșani în vara anului 1772. Reprezentanții puterilor mijlocitoare, Thugut și Zegelin sosesc la locul destinat congresului, satul Goleștii de jos în județul Râmnicul, la o oră depărtare de Focșani ⁽²⁾, la 18/29 Iulie, urmați a doua zi de împuternicitul turc Osman Efendi. Delegatul rus, contele Grigore Orlov venise cu câteva zile mai îna-

(1) Ibidem, p. X.

(2) Istoria evenimentelor din Orient, din anii 1769—1774 de biv vel stolnic Dumitrache, publ. de V. A. Ureche în An. Acad. Rom. seria 2, vol X, 408; *Memoires historiques et géographiques sur la Valachie publiés par M. de B[auer]*, tipărite la sfârșitul cărții lui Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, ed. 2, Neuchatel 1781, p. 356; Istoria Țării Românești de frații Tunusli, trad. Sion, p. 168; Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens. Zweiter oder historischer Theil*, în manuscript la Acad. Rom. V, 612.

înte și în așteptarea celorlalți își petrecea timpul la vânătoare și în plimbări ⁽¹⁾.

Indată după sosirea-i, el primește din partea unei deputațiuni a clerului și boierilor din Țara Românească, formată din mitropolitul Grigorie, episcopul Buzăului, Cozma, arhimandritul Chesarie, viitor episcop al Râmnicului și boierii Nicolae Dudesco, Mihai Cantacuzino, Pană Filipescu, Pantazi Câmpineanu, Grigorie Băleanu, Dumitrache logofătul, Ștefan Topliceanu și Ioniță Bălăceanu, o scrisoare de felicitare, prin care i se atrăgea totdeodată atenția asupra primejdiilor la cari ar fi expuși, dacă țara ar rămâne și mai departe în stăpânirea Turcilor ⁽²⁾. După îndemnul lui Orlov ei adresează asemenea scrisori și lui Thugut și Zegelin ⁽³⁾. „Noi suntem însărcinați, Excelență, spuneau în cea adresată lui Thugut, din partea țării întregi, de a vă heretisi pentru fericita sosire și a vă ruga să întrebuințați toată puterea voastră, *spre a ne păstra vechile noastre drepturi împotriva încălcării vrăjmașilor credinței. Prințepatele moldo-române au stătut totdeauna slobode supt Domnii lor pământeni*, uniți cu Ungaria și cu Transilvania, de unde au primit totdeauna ajutoare spre a se lupta împotriva deselor opintiri ce făceau Turcii pentru a-i supune. În cele de pe urmă nevoia a silit pe părinții noștri a se predă *supt mari condiții, folositoare și însemnate, pe cari însă tiranii întâi au început a le restrânge, stricând cu to chipul oștirea țării și prin impunerea unei nenumărat rate multimi de dări nouă*“ ⁽⁴⁾. Intr'o a doua scrisoare

(1) Stolnicul Dumitrache, p. 408.

(2) Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino publicată și adnotată de N. Iorga, p. 485—87.

(3) Stolnicul Dumitrache p. 408; Genealogia, 485.

(4) Genealogia, 487—88. Scrisoarea trebuie să aibă aceiași dată ca și aceia adresată lui Zegelin [24 Iulie 1772] care cuprinde numai câteva complimente generale [Ibid. 490—1].

către Thugut își exprimau convingerea că împrejurările de atunci erau foarte favorabile „*pentru a cere din nou vechile noastre drepturi*” și a ne pune într-o stare de neatarnare, către care tind toți aceia ce au apucat a-i gusta odată dulceața ⁽¹⁾.

La 6 August 1672 deputații adresează lui Orlov o nouă scrisoare, în care după ce amintesc că *învoelile* cu cari strămoșii lor s’au închinat odinioară Porței au fost nesocotite treptat, și țara gemând nu cutează nici să crănească spre a-și cere *vechile sale drepturi*, adaogă că au primit cu bucurie făgăduiala Impărătesei de a scutura jugul care-i apasă, și s’au purtat către dușmani, ca unii cari aveau să trăiască supt nemijlocita stăpânire a Impărăției Rusești. „Iar dacă vre-o pricină necunoscută nouă ne oprește a gustă fericirea acestei dorite și nemijlocite supuneri la preaputernica Impărăție a Rosiei, și dacă mai este iertat apăsătorilor noștri de mai ’nainte a ridica glasul pentru a mai cere ceva dela noi, atunci noi, ca dintr’un singur glas al tuturor, vă arătăm desnădejdea de a mai trăi în patria noastră, numai gândindu-ne la tirăneasca lor stăpânire. La aceasta dar cerem hotărîrea înaltei dumitale înțelepciuni de a economisi adecă acele câte ne privesc, *spre a rămâne slobози, sa ni să deă milostivirea și privilegiul de a dobândi dela înalta dreptate a Impărăției Rusești, Domn de aceiași credință cu noi*, și să fim asigurați supt ocrotirea celor mari trei autorații: al Rusiei, al Austriei și al Prusiei, mulțumindu-ne a da ceea ce se va găsi cu dreptate, ca un semn al recunoștinții noastre. *Și, pentru*

(1) Genealogia 488—90. În raportul dela 16 Aug. Thugut spune că deputația boierilor „von seite des ganzen Landes um die Stipulirung seiner Freyheit und Unabhängigkeit von der Pforte bey dem gegenwärtigen Congrès anzuhalten beordert wäre“. Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, VII, 93.

ca să rămână Poarta Otomanicească fără nici un cuvânt, neavând a mai găsi cuvânt că i se face hotărîtă pagubă, noi primim a-i da suma din vechime. Asemenea și pentru ca să nu mai crează că mai are nici cea mai mică umbră de putere în țară și pentru ca să i se ridice orce cuvânt de a mai scrie țării, sau măcar de a mai călca turc pe pământ românesc, să aibă să primească acești bani dela solii ocrotitorilor noștrii la Constantinople" (1).

Pentru a arăta mai amănunțit drepturile lor și capitulațiunile pe cari ele se întemeiau, deputații redactază *atunci* și prezintă lui Orlov la 30 August (2) 1772, probabil în urma cererii lui, următoarele acte :

1. Supunerea Țării Românești la Turc [sub Mircea].
2. A doua supunere sau închinare [sub Laiot].
3. Firmanele cari întăresc privileghiurile Țării.
4. Stricăciunea privileghiurilor și ruinarea Țării Românești.

5. Despre zaharea de toamnă și de primăvară (3).

În aceste acte se află pentru prima oară expuse condițiunile cu cari se făcuseră cele 2 închinări din timpul lui Mircea și Laiot, a căror amintire fusese conservată de tradiție (4).

(1) Genealogia, 492—95.

(2) Stil nou, de oarece Orlov părăsește congresul la 24 Aug. st. v. [Stolnicul Dumitrachi, p. 409].

(3) Genealogia, p. 495—508.

(4) Tradiția închinării sub Mircea e mai nouă și o aflăm întâia dată în „Istoriile Domnilor Țării Românești, scrise de Radu Popescu și atribuite lui Constantin căpitanul Filipescu, ed. Iorga p. 13. „Deci, după ce au făcut Mircea Vodă aceste izbânde, văzând obrăznicia Turcilor, s'au împăcat cu ei și le-au fost dând *plocon*, pentru ca să se odihnească țara cu pace“. Tradiția cea mai veche eră că țara fusese înclinată sub Laiot. Istoria Țării Românești [Cronica cantacuzinească, atribuită Lu-descu] ed. Ioanid p. 4; Istoriile p. 25.

Plăzmuirea lor este acum pe deplin dovedită ⁽¹⁾. Imputernicitul rus n'a făcut însă uz de ele, de oarece peste câteva zile [5 Sept. st. n.] congresul s'a împrăştiat ⁽²⁾. Neputându-se ajunge la o înţelegere asupra punctului privitor la libertatea Tătarilor, chestiunea Principatelor nici nu fusese adusă în discuţie.

Pe cât de binecunoscute sunt demersurile deputaţiunii din Țara Românească pe lângă delegaţii congresului pentru a obţine autonomia, domnul pământean şi micşorarea haraciului, pe atât de nelămurită este acţiunea boerilor şi clerului din Moldova. Că şi din partea lor s'au făcut intervenţiuni în acelaş sens, este, prin însăşi firea lucrurilor, în afară de orice îndoială. Până la cunoaşterea rapoartelor delegaţilor ruşi — izvorul de căpetenie care va lămuri definitiv chestiunea — trebuie să ne mulţumim deocamdată cu următoarele ştiri care confirmă în mod netăgăduit această participare. În scrisoarea Muntenilor către Thugut, amintită mai sus, se vorbeşte despre drepturile amânduror țărilor: Principatele moldo-române au stătut totdeauna slobode sup domnia lor pământeană. Dintr'un raport adresat de Zegelin la 13 August lui Frederic II, aflăm că pe lângă deputaţia munteană i se prezentase şi una moldoveană spre a-l ruga să stărue la încheierea păcii, pentru îmbunătăţirea soartei lor ⁽³⁾.

(1) N. Iorga, *Geneologia Cantacuzinilor* p. 68 n. 3. *Istoriile Domnilor Țării Româneşti* ed. Iorga p. 25, n. 1; Acelaşi: *Geschichte des rumänischen Volkes, im Rahmen seiner Staatsbildungen*, II, 76—77.

(2) *Stolnicul Dumitrache*, 409.

(3) „Übrigens haben sich auch die Landstände der Moldau und Wallachey... bey mir adressiret und um Eurere Königlichen Majestät Vorwort bey dem Friedensschluss gehethen, damit ihr Schicksall bey solcher Gelegenheit erträglich werden möge“ N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, II, 68. Dacă o asemenea intervenţie nu s'a făcut şi pe lângă Thugut, care în rapoartele sale asupra congresului vorbeşte numai de Munteni, lucrul este ex-

Această mărturie despre acțiunea Moldovenilor, alături de Munteni, pe lângă delegații congresului dela Focșani, este, pentru chestiunea noastră, de mare importanță. Ce poate fi în adevăr mai natural decât să admitem, că atunci când boerii munteni plăzmuiau vechile lor capitulațiuni cu Poarta, Moldovenii, cari lucrau alături de ei, prin aceleași mijloace și pentru atingerea aceluiaș scop, să fi făcut, în ceea ce-i privește, acelaș lucru? Ceeace unii căutau să dovedească prin „învoiala“ lui Mircea și „tractatele“ lui Laiot Basarab, ceilalți susțineau prin hatișerifurile date lui Bogdan și Vasile Lupu. Presupunerea că „Tractaturile“ au fost alcătuite cu această ocaziune ne apare astfel foarte îndreptățită. Există însă o dovadă decisivă că ele au fost scrise înainte de 1774, ceeace dă acestei ipoteze valoarea unui *adevar istoric*.

Tratatul dela Kuciuc Kainargi, încheiat la 21/10 Iulie 1774, conține în articolul XVI, privitor la Principate, o dispozițiune rămasă până acum neînțeleasă. Prin alineatul 8 al acestui articol se prevede că după trecerea termenului de scutire, plata haraciului se va face la fiecare 2 ani, prin deputați trimiși la Constantinopol și că orice alte dări, impuse de demnitarii turci peste haraciu, se vor suprima, Principatele având a se bucura în viitor de aceleași privilegiiuri „*de cari s'au bucurat în timpul domniei Sultanului de fericită amintire Mahomed IV, prea iubitul tată al Maiestăței sale Sultanului*“ (1).

plicabil : niște îndelungate certe de graniță, cari duraseră tot secolul al XVIII, fiind curmate odată cu izbucnirea războiului printr'o ocupație brutală, îndreptățeau boerimea moldoveană să vadă în Austriaci pe dușmanii lor.

(1) „Ma concedere, che godano quegli stessi vantaggi, de' quali hanno goduto nel tempo del Regno del degno di memoria Sultano Mehmet IV, l'amatissimo *Genitore* di Sua Sultanea Maestà“. Tratatul a fost redactat în limbile italiană, rusească și turcească. O copie a textului italian s'a tipărit într'o scriere con-

În redacțiunea acestui alineat s'a strecurat o evidentă eroare: Tatăl Sultanului Abdulhamid I, care domnea în momentul când se încheie pacea, n'a fost Mahomed IV (1649—1687), care 'i eră moș, ci Ahmed III [1703—1730] ⁽¹⁾. Pentru a se înlătură această confuziune, în traducerea franceză, autorizată de Ruși, s'a lăsat la o parte numele Sultanului, spunându-se numai că Principatele urmau să se bucure de aceleași avantagii, pe cari le avuseseră „*în timpul domniei defunctului Sultan*” ⁽²⁾. Înțelesul acesta nu se poate admite; interpretarea pe lângă că este arbitrară e și neverosimilă, de oarece e neîndoelnic că, ceea ce se urmărise prin introducerea acestei clauze, eră tocmai o ușurare a sarcinilor și o îmbunătățire a situației, pe care Principatele o avuseseră sub Mustafa III [1757—1773], fratele și predecesorul lui Abdulhamid. În tractat se vorbește de privilegiile din timpul lui Mahomet IV, *tatăl* Sultanului domnitor. Se înțelege că dacă fusese

temporană, neaccesibilă la noi, Storia dell'Anno 1772, de unde a fost apoi reprodușă, împreună cu o traducere franceză, autorizată de Ruși, în vol. II al răspânditei colecțiuni a lui G. Fred. de Martens: Recueil de Traités, p. 286—320. (ed. II din 1817). Traducerea franceză a fost publicată și de d. D. A. Sturza și C. Colescu-Vartic în Acte și Documente relative la Istoria Renascerei României, I, p. 133. La Martens s'a strecurat 2 erori: cifra 2 s'a înlocuit cu 5 [ogni 5 anni în loc de ogni 2 anni] și s'a lăsat pe din afară numele Sultanului Mehmet. Cf. Raicevich, Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia, Napoli 1788, p. 267. În traducere germană la Sulzer op. cit. V, 681—72, iar în franțuzește, din englezește, la Wilkinson, Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie, 1821, p. 200.

⁽¹⁾ Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, ed. 2, 1836, IV, 650 și Geschlechtstafeln und Folgen von Herrschern und Grossbeamten, dela finele volumului p. 689—90.

⁽²⁾ Martens II, 304; D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, I, 132. Interpretarea aceasta a fost admisă și de d. A. D. Xenopol, Istoria Românilor, V, 193—4.

vorba de tatăl lui Abdulhamid, atunci în loc de Ahmed III s'a trecut din greșală Mahomed IV. Dacă însă din potrivă intențiunea celor ce negociaseră tractatul eră ca Principatele să revină în adevăr la situațiunea pe care o avuseseră în timpul lui Mahomet IV, atunci cuvintele „l'amatissimo genitore“, cari arată filiațiunea, sunt o scăpare de condeiu în loc de l'amatissimo avo“.

Unde este greșala, de altfel explicabilă prin repezițiunea extraordinară cu care s'a negociat și redactat tractatul ⁽¹⁾, se poate stabili cu ușurință.

Feldmareșalul Rumianțov, după ale cărui instrucțiuni se condusesese negociatorul rus prințul Repnin, anunțând Mitropolitului, la 28 Iulie, încheierea păcii și dispozițiunile privitoare la Principate, îi scrie că s'a hotărât ca țara „să aibă voe să se folosească cu toate acele odihne cu cari s'au folosit *în vremile împăratului Sultan Mehmet*“ ⁽²⁾. Boerii, atât cei din Țara Românească, cât și cei din Moldova, referindu-se în petițiuni ulterioare, la această dispozițiune a tractatului, vorbesc în totdeauna de privilegiile din timpul lui Mahomed IV ⁽³⁾. Tot astfel se înțelegea lucrul și la Constantinopol. În hatișeriful dela 4 Noemvrie 1774, prin care se confirmă Moldovenilor, îndată după numirea lui Grigore Ghica, privilegiile de mai înainte. Sultanul spune că „după cum *în vremea împărăției celui ce lăcuește în rai prea slăvit strămoșu meu Sultanul Mehmet han* [asupra căruia să fie vărsate repejunele ertării], așa și acum se va pune căutare și silință de-apururea la pronomiile și odihna voastră din

⁽¹⁾ Hammer, IV, 657—59.

⁽²⁾ V. A. Ureche, Documente dintre 1769—1800, în An. Ac. Rom. ser. 2, Vol. X, 273—5. Scrisoarea mai fusese publicată odată, cu unele greșeli, și în Arhiva Românească, I, 239.

⁽³⁾ Uricariul, VI, 420, 422, 453—55; Genealogia, 537.

partea împărăției mele și de către mării mei viziri, cum și de către înțelepții mei epitropi" (1).

Este prin urmare bine stabilit că prin tratatul de la Kuciuc Kainargi s'a hotărât, și, cu toată greșala strecurată în redacțiune, tot astfel s'a și înțeles în urmă, ca în privința Principatelor să se revie la privilegiile pe cari ele le avuseseră pe vremea Sultanului Mahomed IV [1649 1687]. Dar pentru ca Rușii să stărue a se prevedea în tratat clauza aceasta în favoarea țărilor române, a trebuit, firește, să fi fost solicitați, dându-li-se în același timp și unele informațiuni asupra stării de lucruri de atunci. De cine? În actele prezentate de Munteni la Congresul din Focșani nu se face nicăeri mențiune despre Mahomet IV, sau cel puțin despre relațiunile țării cu Poarta pe timpul lui. Ceva mai mult. Numai după încheerea păcii, și în urma înștiințării verbale a lui Rumianțov despre înserarea acestei clauze, Mitropolitul și boierii îi comunică cari fuseseră pe acea vreme situațiunea și privilegiile Țării Românești (2). Așa stând lucrul, nu e de loc probabil ca o asemenea cerere să fi pornit dela ei, căci altfel n'ar fi lipsit să o arăte atunci când prezintaseră privilegiile lor, și nu eră nevoie să o repete după încheierea păcii, și încă în mod vădit ca o informație comunicată pentru prima oară. Rămân deci Moldovenii și bănuiala se transformă în convingere dacă reamintim că „Tractaturile“ sunt singura scriere în toată literatura noastră istorică, în care e vorba de un hattișerif dat de Mahomed IV, *prin care s'ar fi reconfirmat privilegiile acordate la închinare, cu excepția pescheșului transformat în haraciu și urcat la 10.000 de galbeni.*

Enigmatica dispozițiune din tratatul dela Kuciuc Kainargi se explică: ea fusese stipulată în urma in-

(1) Uricariul, VI, 445.

(2) Genealogia, 537.

tervențiunei Moldovenilor și „Tractaturile“ i-au servit de justificare. Scrierea aceasta a trebuit prin urmare să fie alcătuită înainte de 1774. Pe temeiul celor arătate mai sus cred că pot afirma cu toată siguranța că în timpul congresului dela Focșani. Când contele Orlov, în vederea propunerii pe care avea s'o facă cu privire la independența Principatelor, a cerut celor două deputațiuni să-i arate cari erau vechile lor privilegii, Muntenii au redactat actele, cari cuprindeau condițiunile, reconstituite atunci pentru întâiași dată, ale celor 2 închinări, din timpul lui Mircea și Laiot, iar Moldovenii au alcătuit, pe temeiul lui Cantemir și în vederea năzuințelor lor, scrierea, atribuită la început pentru mai multă temeinicie lui Nicolae Costin, iar mai târziu intitulată „Tractaturile vechi ale Moldovei cu Poarta Otomanicească“. Următorul fapt vine să întărească și mai mult adevărul acestei conclusiuni: Comparând ideile din Tractaturi cu cele exprimate de Moldoveni după încheierea păcii, găsim între ele o deplină consonanță. În arzul dela 30 August 1774, trimis Porții prin spătarul Ioan Cuza și postelnicul Ienachi Chirica (1), ei se roagă ca „arătând către dâșii prea înalta împărăție nemărginita ei milă cu indestulare, să le dea desăvârșit înaltă ascultare la plecatele noastre cereri, cari *au sa le arate prin osăbită plecată carte cu pecețile tuturor întărită, în care să cuprind cele vechi ale noastre pronomii*. Și de vreme ce stângirea memlechetului nostru și neorânduiala la fieștecăre trebi, curge ca din cea dintâiu și aleasă pricină, pentru că intră la domnia pământului acestuia străinii și neispitiți la chiverniseala acelor pământcești a noastre trebi și pricini, încă și cele adese azluri [schimbări a Domnilor] și cele unile peste altele adesă mucareruri ale Domnilor noștri. *Iar cel mai ales temei a așezării cei vechi*

(1) Uricariul, VI, 427, 429. Stolnicul Dumitrache, 460.

a noastre afonomii, fiind ca Domnii noștrii sa se aleagă pân la sfârșitul vieții de la pământeni și să nu se schimbe adesea, nici într'altfel să se supere și acest fel de rugăciuni ale noastre totdeauna cu nemărginită blândețe să ascultă, acum cu cucernicie ne rugăm, ca cel mai dinainte Domn al nostru Imirlet Zadea, Grigorie Alexandru Ghica să se orânduiască Domn la domnia pământului nostru" (1).

Intre „pronomiile cele vechi“ de care se face mențiune, trimise „prin osăbită carte cu pecețile tuturor întărite“ figurau în primul rând dreptul țării de a-și alege Domn, care să rămăe în scaun până la sfârșitul vieții sale și stabilirea haraciului, ca în vremea lui Mahomet IV, adică tocmai acele privilegii, pentru a căror îndreptățire și documentare fuseseră scrise „Tractaturile (2). Ghica a fost în adevăr numit, se înțelege că nu pe baza „pronomiilor“ ci numai prin stăruința Rușilor. Punctul privitor la micșorarea haraciului, de și prevăzut în tratatul de pace, n'a fost însă adus la îndeplinire. Când Poarta a cerut boerilor să-i dovedească la ce sumă se urcau dările lor pe timpul lui Mahomed IV, ei n'au putut s'o facă. Hatișeriful nu se păstrase, fiind, după Cantemir, ars de Sobieski în 1686. În Condicele de cheltueli nu se găseă nimic, de oarece agenții dela Constantinopol înaintau socotelile de banii dați Turcilor, Domnilor și nu Visteriei, iar cu schimbarea prea deasă a acestora ele se pierduseră. Pentru Țara Românească cele mai vechi socoteli erau de abia din anii 1766—67 (3). În sfârșit nici în istoriile turcești, nici în cele creștine nu se făceă vre-o mențiune. În astfel de împrejurări singura speranță a boerilor, exprimată și de autorul Tractaturilor, eră că ha-

(1) Ibid. VI, 419—422.

(2) Uricariul, VI, 422.

(3) Bauer, 340 cf. 255.

țișerifurile cu vechile lor privilegii trebuiau să se fi păstrat în arhivele Porței ⁽¹⁾. Rezultatul acesta constituie o nouă confirmare a concluziunilor la cari am ajuns cu privire la știrile pe baza cărora fusese alcătuită scrierea atribuită lui Nicolae Costin.

IV.

În „prelucrarea” din manuscriptul vornicului Alecu Beldiman, textul primitiv al Tractaturilor a fost modernizat, amplificat și întregit. Autorul prelucrării a înlocuit, după cum am văzut, unele cuvinte vechi prin altele mai noi și a refăcut povestirea, dându-i o formă mai dezvoltată. Întregirea, care cuprinde greșeli tot așa de mari ca și acelea de care este plină întreaga scriere, privește încălcările, în număr de trei, pe cari le-a suferit „tractatul” lui Bogdan, în cursul secolului al XVIII :

1. Sub Mihai Racoviță, Tătarii din Bugeac, cari erau strămtorați în locurile lor, au cerut dela Domn în 1716, o bucată de pământ, de 32 ceasuri lungul și 2 latul, pe care el știind că și fără voia sa, tot vor lua-o, le-a acordat-o. Poarta nu numai că nu s’a împotrivit la această cerere, ba a găsit-o chiar îndreptățită, spre marea pagubă a Principatului ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Engel, Geschichte der Moldau und Wallachey, II, 39, după memoriul primit „von einen sachkundigen Manne, der kein Walachischer Eingeborner ist”: Le maggiori speranze de buoni Valachi e Moldavi tutti si appoggiavano sopra l'articolo, dove la Porta si obliga di far loro godere i vantaggi e privilegi, che avevano sotto il regno di Sultan Mahomet IV, ma il bello e che nulla avevano da produrre ne dai loro registri, ne da storie Turchie o Christiane, e pretendevano, che i Turchi li rivangassero ne loro archivi“.

⁽²⁾ În realitate faptul s’a petrecut cu totul altfel: Pe timpul războiului dintre Ruși și Turci [1711], locuitorii moldoveni din

2. A doua încălcare, săvârșită la 1725, în domnia lui Nicolae Mavrocordat, a fost transformarea cetății Hotinului cu ținutul său în raia, prin care s'a dat țării cea mai vătămătoare lovitură, clerul și boerii fiind lipsiți de moșiile lor din acea parte, norodul călcat prin neconținută trecere a oștilor și prin jafurile gar-nizoanei, iar cheltuelile peste măsură sporite.

3. La aceste răutăți și asupreli s'au mai adăugat apoi și „schimbările cele adesea și fără de vreme a Domnilor, una din pricinile cele mai mari, cari aduceă țara în ticăloșie“ ⁽¹⁾.

În manuscriptul lui Beldiman această prelucrare s'a păstrat, după cum am văzut, la o laltă cu mai multe scrieri privitoare la evenimentele din anii 1821—22. Apropierea nu este întâmplătoare. Răscoala grecească și cu deosebire sprijinirea ei pe față de către Mihai

vecinătatea Bugeagului fugiseră. Două neamuri tătărești din apropiere, neavând pământ îndeajuns, intervin pe lângă Hanul Devlet Gherei, ca să stărue la Poartă să li se dea lor locul rămas pustiu, sub cuvânt că ar fi împărătesc. În acelaș timp vornicul Lupu Costachi, care cră închis la Varna, împreună cu Antohie Jora hatmanul și Macsut postelnicul, din porunca Vizirului, făgăduiește Hanului mai multe sate pe Prut, dintre cari unele streinc, dacă va mijloci să i se dea drumul. Astfel au pus Tătarii stăpânire pe acea întindere de loc, lungă de 32 de ceasuri și lată de două, pe care apoi Poarta le-a confirmat' o cu condiție să-i plătească zeciuială. Mihai Racoviță a intervenit la Constantinopol [1719], ca să-i scoată de acolo și să se restabilească vechiul hotar al lui Halil pașa. Cercetarea care s'a orânduit a dovedit că pământul acela aparține în adevăr Moldovei, dar după rugăciunea Tătarilor li s'a lăsat și mai departe să-l stăpânească, plătind Domnului „zeciuială din roada pământului și câte un ort de casă pe an și de stogul de fân un ort și de pe oi și de pe alte bucată alăm.“ În anii următori Tătarii s'au întins însă și mai departe, din care cauză Grigore Ghica [pe la 1729] se plânge din nou Porții, izbutind a obține un hatașerif prin care se redă țării pământul uzurpat în urmă. [Letop. II, 136, 344, 359; III, 138—9, 166].

⁽¹⁾ Letop. III.

Șuțu a fost pentru boerimea moldoveană un prilej favorabil pentru a cere Porții înlăturarea Grecilor și dómnia pământeasă. Chestiunea tractatelor de odinioară și privilegiilor, pe cari ele le consfințeau, apare cu această ocazie din nou la lumină. Dintre multele armagzaruri adresate Porții după fuga lui Mihai Șuțu [29 Martie 1821] și până la numirea lui Ioniță Sturza [29 Iunie 1822], se cunosc până acum numai două, și în fiecare cererile exprimate se întemeiază pe vechile privilegii ale țării.

În arzul trimis la 28 Sept. prin vornicul Teodor Balș, boerii refugiați la Cernăuți, după ce arată nedreptățile, pe carii le-a suferit țara dela Fanarioți, se roagă a fi scăpați de stăpânirea lor, cerând „să se milostivească către noi prea puternica noastră Împărăție, prin așezământul sfântului său înfrumusețat Hatiserif, *după cel dintâi sfânt așezământ*, ca să aibă țara obla-duirea întrû sineși prin pământeni, păzind numirea domnii și cele dintru început privilegiuri, cari s'au revărsat țării până acum“ (1).

(1) Publicat pentru prima oară în „Foaia pentru inimă, minte și literatură, din 1840 No. 41, de unde a fost apoi reprodus în Uricar VI, 123 și fără partea dela început în Letopisețe, III, 465--67. Un alt armagzar fusese făcut în Iulie [Scrisoarea lui Bucșănescu către Mitropolitul Veniamin Costache, în Constantin Erbiceanu, Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei, 163]. Acela despre cari vorbesc boerii într'o scrisoare din Februarie 1822 către consulul rusc, a fost, probabil, trimis prin Noemvrie—Decemvrie 1821, după ce refugiații au văzut că cel expediat prin Balș n'a ajuns la Poartă. După rezumatul pe care-l dau, pare să fi fost foarte interesant: „Ci mai ales în Magzarul am spus expres epocile tratatelor față cu Protectoarea prin patru Hatiserife edate, mulțumindu-ne cu acele prerogative. Numai o singură cerire am adăogit adică: eliberarea noastră de jugul fanariot și să ni se dea guvernarea țarei, ca din vechime, *aducând exemplu epoca supunerii țării la anul 1529, a capitulațiunei*, ca Domnitorii să fie Moldoveni, aducând exemple și tratatul dela Kaenargi la capitul 16 și 8 a acelu cap, în care

După sosirea lui Balș la Iași, boerii rămași în țară, aparținând în majoritate stărei a doua, aflând despre arzul refugiaților, fac și ei unul, arzul ciocoilor, cum îl numeau cei dintâi, în care se vorbește despre privilegiile țării și călcarea lor de către Domnii fanarioți, într'un chip care reamintește adaosul din prelucrare: „Milostivește-te prea puternicule mare împărate ascultă glasurile nevinovatului norod și hărăzește nouă prin înalt vrednic de închinăciuni alt Hاتیșریف *pronomiile obiceiurilor ce din vechi au avut norodul Moldaviei, care din vreme în vreme s'au pierdut mai de tot ființa lor din întrebuințările cele rele a Domnilor greci, ce au fost orânduși oblăduitori pământului*“ (1).

Pentru ca boerii să fi putut vorbi Porței în 1821 în mod așa de lămurit, de „hاتیșریفul dintâiu“ de „privilegiurile dintru început“ ori de „pronomiile obiceiurilor ce din vechi au avut norodul Moldovei“ au trebuit de sigur să le fi cunoscut și singura scriere în care se aflau era „Tractaturile“, a căror prefacere și întregire își găsește, ca și conservarea lor la un loc cu alte scrieri privitoare la întâmplările din anii 1821-22, îndreptățirea.

Cu câțiva ani mai înainte ca scrierea pe care am analizat-o să fi fost dată la lumină, un publicist francez, Felix Colson, care era în strânse legături cu Câmpineanu (2) și tinerii români dela Paris (3), din în-

expres Protecția Rosiei au dispus ca să fie Domnitor din pământeni, după cum pe timpul lui Mohamed IV, să fie și dragomanii din pământeni“ [Erbiceanu, 203].

(1) Publicat întâiu de Erbiceanu, op. cit. 215 și mai în urmă de V. A. Ureche, în Documente relative la anii 1800—1831 în An. Ac. Rom. s. 2, vol. X, 306.

(2) V. articolul lui St. Periețeanu-Buzău, publicat în ziarul Traian 1869, 151—152, asupra căruia mi-a atras atenția prietenul meu G. Bogdan-Duică.

(3) Felix Colson, Coup d'oeil rapide sur l'état des populations chrétiennes dela Turquie d'Europe. Paris, 1839. „Plu-

demnul cărora publicase în cursul anilor 1838—1839 mai multe scrieri asupra Principatelor, a tipărit în jurnalul *Le National* [Noemvrie 1839] un tractat, necunoscut până atunci, al lui Bogdan cu Turcii. Din *Le National* a fost apoi reprodus de *Courrier français* în numărul dela 22 Noemvrie 1839 și de aci de *Gazeta de Transilvania* (1).

Cuprinsul acestui tractat, deosebit de acela din scrierea alcătuită în 1772, este următorul :

„Tractat încheiat între Soliman, împăratul Otomanilor și între Bogdan, Prințul domnitor al Moldoviei, la anul 1513,

I. Împăratul cunoaște că Moldova s'a înfăptoșat cu a sa bună primire și fără vre-o împotrivire prin făgăduința supunerii către imperiul otoman.

II. Nația moldoveană se va bucura ca și din vechime de ale ei slobozenii fără vre-o supărare și fără să poată Poarta Otomană să i aducă vre-o piedică ; pravilele, obiceiurile, drepturile și prerogativele acestui pământ vor fi pentru totdeauna nevătămate.

III. Domnitorii slobod vor întrebuința stăpânirea lor în acest pământ ca și mai înainte, fără ca Poarta Otomană să se poată amesteca cu vreun chip, de-a dreptul sau lăturalnic.

IV. Poarta Otomană asemenea nu se va amesteca nici la un fel de pricină sau gâlceavă particulară, ci Domnitorul cu senatul său vor lua parte la asemenea, fără ca înalta Poartă să poată, lăturalnic sau deadreptul, la orice prilej a face vre-o oprire.

V. Moldova va păzi hotarele sale neatinse și întru toată nestrămutarea lor.

VI. Religia otomană este oprită în toată Moldova.

sieurs chrétiens tributaires de la Turquie d'Europe, qui se trouvent à Paris... m'ont engagé à jeter un coup d'oeil rapide sur leur position" p. 3.

(1) No. 5 din 28 Ianuarie 1840.

VII. Nici un mahometan nu va ținea în Moldova, ca proprietar, nici pământ, nici casă, nici dugheană, nici nu va lăcuî în țară supt cuvânt de comerț, de cât pe o vreme prescrisă de Domnitor.

VII. Comerțul Moldaviei va fi slobod pentru toate națiile neguțătoare, însă Turcii vor avea protimisire mai mult decât oricare nație pentru a cumpără produse din țară, pe cari le vor negoția cu bună tocmală la Galați, Ismail și Chilia, fără să poată a să înainta mai departe înlăuntrul țării, fără înadins voia Domnitorului.

IX. Titlul de neatârnată se va păzi cătră Moldova, carele i să va însemnă și în toate scrisorile ce Poarta otomană ar trimite Domnitorului.

X. Turcii, pe cari îi va trimite Poarta cu scrisori către Domnitorul nu vor trece Dunărea, ci vor stă de cealaltă parte a râului și vor da depeșele lor la pâr-călabul de Galați, pentru ca el să le trimită la curierii trimiși de către Poarta Otomană.

XI. Domnitorii nației moldovene se vor alege de către ștaturile țării și se vor cunoaște de către Poartă, fără să poată ea a se amestecă la alegere, sau să povățuească, sau să aducă cea mai mică greutate ori împotrivire.

XII. Țara va fi apărată de către Turcia în toate întâmplările, când nația moldoveană îi va cere sprijinire și apărare.

XIII. Pentru toate aceste folosuri nu va da țara Porții Otomane alta decât un prezent de 4 000 galbeni anual" (1).

Asupra provenienței acestui tractat, apărut într'o vreme când Românii protestau pe baza vechilor capitulații, cari le garantau autonomia, împotriva aplicării

(1) Reprodus din Gazeta de Transilvania, cele 2 ziare fran-ceze, Le National și Courier français, neaflându-se în bibliote-cile noastre.

în Principate, a convențiilor comerciale încheiate de Poartă cu celelalte puteri ⁽¹⁾, Colson nu da nici o lămurire, afirmând numai că el nu eră cunoscut decât cabinetelor dela Petersburg și Constantinopol ⁽²⁾.

El însuși nu-l aflase decât în ultimul moment, deoarece pe timpul când scria cele 2 lucrări asupra Principatelor, apărute la Paris în cursul aceluiaș an ⁽³⁾, nu aveă asupra închinării Moldovei, pe care o pune în 1513 ⁽⁴⁾, alte știri decât acelea din Cantemir, de unde reproduce și explicația pierderii tractatului. „*Les originaux des traités moldaves avec la Turquie ont été brulés. Le pays n'en a plus ; on pourrait en trouver les textes dans les archives de la sublime Porte*” ⁽⁵⁾. Sursa de unde luase Colson tractatul lui Bogdan o arată, câțiva ani mai târziu (1845), Kogălniceanu într'o notiță : „Tractatul încheiat la 1512 între Poarta Otomană și Moldova, care în anii trecuți s'au publicat

(1) Felix Colson, *Précis des droits des Moldaves et des Valaques*, fondé sur le droit et sur les Traités. Paris, 1839, pag. 5—6. Tradusă și în românește de d-l D. A. Sturdza, sub titlul: Scurtă descriere a drepturilor Moldovenilor și a Muntenilor fundate pe dreptul gintelor și pe trataturi. Iași 1856. Fermanul prin care se comunică lui Mihai Sturza tractatul comercial cu Franța, în Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, Supl. I, Vol. VI, publicate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, p. 626—8.

(2) În realitate actul nu eră cunoscut, cel puțin ca un document autentic. Cercetările făcute spre a-i da de urmă în arhivele turcești, de agenții Principatelor la Poartă, din ordinul Consilierului de stat rus Mayros, fost inspector general al carantinelor în Principate, n'au dat nici un rezultat. Vezi articolul reprodus din Ost-Deutsche Post, de I. F. Neigebauer în cartea sa: *Die staatlichen Verhältnisse der Moldau und Walachei in geschichtlicher Zusammenstellung der auf das öffentliche Recht bezüglichen Verträge*. Breslau, 1856, p. 24.

(3) *Précis etc. și De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie*. Paris, 1839.

(4) *Précis*, p. 12.

(5) *De l'état présent etc.* 328.

în *Courrier français* și în alte jurnaluri străine precum și în *Gazeta de Transilvania*, s'au scos din niște fragmente istorice... scrise de către Șambelanul Balș, ce zice că au luat copia acestui tractat din Archivele Varșaviei în vremea când se află pe lângă Stanislav Poniatovski, cel de pe urmă rigă al Poloniei" (1). Scrierea lui Balș are următorul titlu: *Fragments de l'état de de la Moldavie depuis qu'elle a été demembrée de l'empire romain, jusque et compris la regne de Stephan dernier prince indépendant de Moldavie*" (2). Ea n'a fost tipărită nici odată, și până acum, dacă se mai păstrează, manuscriptul n'a eșit încă la lumină. Nu cunoaștem prin urmare nici timpul când a fost alcătuită, nici izvoarele pe care se întemeiă, nici tendința urmărită. Tot așa de puțin lămurii suntem și asupra autorului: împrejurările în cari ajunsese șambelanul regelui Poniatovski, dacă faptul este adevărat, ca și întreaga lui viață, ne sunt cu totul necunoscute (3).

Transmis în asemenea condițiuni, tractatul publicat de Colson nu poate să inspire o prea mare încredere în autenticitatea lui. Pe de altă parte și povestea aflării în Arhivele din Varșovia se prezintă tot așa de suspectă. Arhivele acestea fuseseră cercetate mai înainte și au fost și de atunci încoace de o sumă de scriitori și în diferite rânduri, fără ca să se fi aflat vreodată cea mai mică urmă de existența lui. Costache Negri care avusese un rol însemnat în evenimentele de pe la 1840—48, mărturisează într-o scrisoare adresată unui bucovinean la 15 Februarie 1872, că izvorul de unde Colson luase acest tratat, nu era „binedovedit" (4).

(1) Arhiva Românească, ed. 2, II, 266 n.

(2) Ibid. I, 78. n.

(3) Se pare că-l chema F[ilip]. Vezi Steaua Dunării din 9 Februarie 1856.

(4) *Gazeta Bucovinei*, No. 101 din 23 Decembrie 1883 [semnalat de Duică].

Făcând însă abstracție de împrejurările în cari s'a aflat și de felul cum s'a transmis, cuprinsul însuși al tractatului ne oferă dovada luminoasă a neautenticității sale, de oarece se spune că a fost încheiat între *Soliman* și *Bogdan*, în anul 1513, când este știut că *Soliman* ajunge Sultan [Sept 1520] peste trei ani și jumătate dela moartea lui *Bogdan* [18 Aprilie 1517] și cu 7 ani mai târziu decât pretinsa dată a încheierii tractatului. Greșeala aceasta se datorește lui *Cantemir* ⁽¹⁾, după spusele căruia se și pusese mai înainte închinarea către Turci pe vremea lui *Rareș*, și ea dovedește că tractatul lui *Colson* este în realitate tot așa de puțin autentic ca și acela făurit în 1772 ⁽²⁾.

(1) *Istoria Imperiului Otoman*, I, 271—76.

(2) Pretinsa lui aflare în arhivele din *Varșovia* a fost de sigur inspirată de notița cu care *Dionisie Fotino* însoțise tractatele *Țării Românești*: „Cuprinderea acestor documente am găsit'o într'o cărtică ce mi-a dat'o fericitul întru memorie *Alexandru Văcărescu*, carele o posedă dela tatăl său *Banu Enache Văcărescu*, carele și acesta le-au căpătat cu mare cheltuială de bani după condicele împărătești, pre când se află la *Constantinopol*“ [*Istoria generală a Daciei*, trad. *Sion*, III. 218 n.]. *D-I Iorga* a arătat că *Ienăchiță* nu avea cunoștință de ele [*Genealogia*, 68 n. 3]. Notița o pusese *Fotino* numai ca să le deă mai multă aparență de autenticitate. În *Genealogia Cantacuzinilor*, care le-a păstrat în forma lor primitivă, așa cum fuseseră alcătuite și prezentate *Rușilor*, nu numai că nu se spune nimic despre aflarea lor la *Constantinopol*, dar boerii nici nu le-au prezentat măcar ca copii după acte originale. „Toate acestea se pot vedea chiar și în firmele ce se făceau și până în cei de pe urmă ani“ [*Genealog.* 499]. Nici în 1806, când frații *Tunusli* publică cronică lui *Mihai Cantacuzino*, nu se știa nimic asupra originii lor [*Istoria Țării Românești de frații Tunusli*, 66—70], născocită abia în 1818 de *Fotino*. Următoarele cuvinte ale lui *Kogălniceanu*, dintr'un articol publicat în *Steaoa Dunării* din *Februarie 1856*, pot servi de indicațiune, pentru a înțelege cum s'a născut apoi — prin imitație — povestea că tractatul lui *Bogdan* s'a aflat în arhivele din *Varșovia*. „Dacă principatele au dorit de a fi reprezentate la conferințe am trebuit să aler-

Când și acesta a fost apoi cunoscut, din scrierea publicată de Kogălniceanu [1845], părerile asupra lor s'au împărțit.

Nicolae Istrati⁽¹⁾, Neigebauer⁽²⁾ și ceea ce este foarte curios însuși Kogălniceanu⁽³⁾ au considerat ca textul

găm la izvoare mai sigure, spre a găsi textul cel adevărat al tractatului. *Și care izvoare au putut fi mai sigure după arhiva Turciei, decât arhivele Poloniei, fără cea mai interesată atunci de a cunoaște legăturile Moldaviei încheiate cu Înalta Poarta?*⁴.

Pentru a caracteriza atmosfera timpului în care a eșit la lumină tractatul publicat de Colson, reproduc aici următorul pasagiu dintr'o scrisoare pe care Antohi Sion o adresează la 26 Iulie 1840, lui Mihail Kogălniceanu, cu privire la un manuscris în care se află Necrologul lui Ștefan cel Mare:

„Odată cu săvârșirea însărcinării pusă mie [de a copia în 1806 acel mss.] am prescris și pentru mine o copie de pe acel manuscris, pe care l'am avut până la 1831, când după cunoscutele de atunci împrejurări, rădicându-se toate hărțile din casa mea, între care eră și acesta, s'au *perdut împreună cu alte interesante documenturi vechi și noi, între cari am avut și copia tălmăcirii hătișerifului dat țării prin Tăutul Logofătul, scris chiar de Miron Logofătul și iscălit de dânsul*. Pre care după toată stăruința ce am întrebuințat nu le-am putut afla, rămăind cu neștearsă măhniciune pentru pierderea lor. Acum după ivirea Arhivei Românești nădăjduesc că vor reinvia asemenea”. Arh. Rom. I, p. 101—103.

Deși Kogălniceanu n'a dat nici o importanță acestei însemnări, d-l Sbiera, în niște note comunicate lui V. A. Ureche și publicate ca Addenda la sfârșitul vol. I al operilor lui Miron Costin, i-a atribuit traducerea hătișerifului dat lui Tăutul [p. 769]. Tot așa d-l Gădei în Cronicarii Moldoveni din sec. XVII, pag. 178.

(¹) În articolul „Trăsuri din istoria Moldaviei sau testamentul prințului Miron I” publicat în Foaia pentru Minte, inimă și literatură, No. 49 din 8 Dec. 1847 [Nota dela p. 396].

(²) Die staatlichen Verhältnisse etc. p. 22—23. Anul 1513 e păstrat înlocuindu-se numai numele sultanului Soliman cu Selim.

(³) Steaoa Dunării. 1856, p. 54. Se pare de altfel că Kogălniceanu avea serioase îndoieli asupra autenticității amânduror convențiilor. Răspunzând unei învinuiri pe care i-o adusese

cel autentic al capitulației lui Bogdan pe cel publicat de Colson ⁽¹⁾. Alții au admis dimpotrivă pe acela din „Tractaturi“ fără să conteste autenticitatea celui alt, care s'ar fi încheiat numai mai târziu. Astfel Istrati, revenind în o scriere apărută în 1856, asupra primei sale păreri, consideră acest tractat ca fiind încheiat în 1529, între Petru Rareș și Soliman ⁽²⁾. Părerea aceasta împărtășită de cea mai mare parte dintre oamenii politici din acea vreme, ca frații Ioan și Dumitru Brătianu ⁽³⁾, Vasile Boerescu ⁽⁴⁾, etc., a fost combătută cu energie de Constantin Hurmuzachi.

Pornind dela faptul că în acest tractat nu se vorbea nimic de șoimi și cai și întemeindu-se pe aserțiunea din „Tractaturi“ că hătișeriful lui Bogdan fusese reconfirmat fără nici o schimbare pe vremea lui Rareș și că tocmai sub Mahomed IV la 1643 s'a renunțat la șoimi și cai, ridicându-se peșcheșul — transformat

Teodor Codrescu [Ziarul Zimbrul dela 11 Februarie 1856] că de ce n'a preferat convenția din „Tractaturi“ ca cea mai favorabilă Moldovei, el spune următoarele: „Ne pare *rau, foarte rau* [și fiecare cititor va înțelege pentru ce] că Zimbrul ne silește, *mai ales acum*, să intrăm în discuție cu el despre mai multă sau mai puțină autenticitate a textului tractatului, încheiat de către Moldova cu Înalta Poartă. Numai dar fără de voia noastră săntem siliți a-i răspunde... Sfârșind o repetăm încă odată ne pare rău că Zimbrul au rădicat o asemenea chestie, cu totul fără de timp.“

(1) Admis și în scrierea „Conferințele din Paris, Tractatul de pace împreună cu Protocoalele precum și Tractatele încheiate de România și Moldova cu Înalta Poartă“. București, 1856.

(2) Despre puterea legislativă și privilegiile Principatelor Moldo-Române. Iași 1856 p. 17 și urm.

(3) Cel dintâiu în Mémoire sur la situation de la Moldo-Valachie depuis le traité de Paris [Paris, 1857] p. 60—61. Dumitru Brătianu în Lettres sur le circulaire de la Porte du 31 Juillet 1856, relative à la réorganisation des Principautés. Berlin 1857, p. 12.

(4) România după tractatul de Paris din 30 Martie 1856, Paris 1857, p. 22.

atunci în haraciu — dela 4000 la 10000 galbeni, Hurmuzachi l'a atribuit lui Vasile Lupu. Prin câteva modificări se înlăturau unele greutăți. Așa, țifra de 4000 de galbeni, considerată ca o „licență“ a celor ce publicaseră actul, a fost schimbată în 10.000, „greșala tipografică“ care dăduse în lucrarea atribuită lui N. Costin 1643, îndreptată în 1634, și pentru ca să existe oarecare asemănare și cu tractatul lui Bogdan, fixat tot atunci la 1511, a cărui reconfirmare se pretindea că este, articolul 1 a fost lăsat la o parte, înlocuindu-l pur și simplu cu articolul 1 din acesta. Cu asemenea îndreptări și schimbări, pentru a căror potrivire Hurmuzachi avusese, cum spune singur, „multă bătae de cap“, tractatul din 1513, încheiat între Bogdan și Soliman „după copia făcută de șambelanul Balș în arhivele Varșoviei“, se transformă în tractatul din 1634 al lui Vasile Lupu cu Mahomed IV, care însă n'a ajuns Sultan decât în 1648, firește, după aceeași copie⁽¹⁾. În această formă, cele 2 acte au fost apoi publicate

(¹) Pentru toate aceste lucruri v. „Insemnările“ trimise de Hurmuzachi lui Ioan Maiorescu, în corespondența dintre ei, publicată în *Convorbiri Literare*, An. XLI, No. din August—Decembrie. Rezumatul cercetărilor sale îl expune Hurmuzachi în nota cu care însoțește tractatul lui Vasile Lupu în *Buletin*: „Unii au atribuit acest tratat lui Petru Rareș, însă fără cuvânt : 1) pentru că după încredințarea ce aflăm în istoricii indigeni [Ureche, Cantemir, Neculai Costin]. Petru Rareș au preferit a părăsi tronul decât să primească prefacerile tratatului lui Bogdan, cerute de Sultanul Soliman; 2) pentru că Sultanul Soliman, după venirea sa în Moldova, au întărit fără vre-o prefacere tratatul lui Bogdan din 1511 [vezi mai sus citata scriere a log. Neculai Costin], 3) pentru că mai jos citatele cuvinte din monografia lui Neculai Costin despre tratatele Moldovei cu Poarta Otomană, nu lasă nici o îndoială, cum că prefacerea Art. 9 al capitulației lui Bogdan, precum se vede în tratatul de față, adică sporirea sumei de 4.000 galb. la 10.000 galb. și desființarea dărei de șoimi și de epe, au urmat tocmai în epoha lui Vasile Lupul, și anume în anul întâiu al domniei lui [1634].

în No. 1 din Buletinul şedinţelor Adunării ad-hoc a Moldovei" [Iaşi, 1 Octomvrie 1857] al cărui redactor era Hurmuzachi (¹).

V.

Am stabilit în ce împrejurări şi pe temeiul cărui izvor s'au produs tractatele Moldovei cu Poarta. Ne rămâne să examinăm dacă cuprinsul actelor făurite în 1772 şi 1839 corespunde, şi în ce măsură, adevărului istoric, aşa cum se desprinde din izvoarele cunoscute până acum. Chestiunea se reduce în realitate la a cercetă valoarea arăţărilor lui Dimitrie Cantemir, sursa de căpetenie, şi am putea spune chiar singura sursă, pe care ele se întemeiază. Pentru aceasta este însă necesar să vedem mai întâi care era tradiţiunea istorică internă, anterioară lui Cantemir, asupra primelor legături cu Turcii.

Două dintre vechile cronice slavoneşti din Moldova, *Cronica Moldopolonă* [1359 1566] şi *Cronica Anonimă* [1359—1504] conţin ştirea că haraciul s'a început a se plăti Turcilor în domnia lui Petru Aron [1455-57]: „În anul 6962 [=1454] s'au făcut domn Bogdan Voevod, fiul lui Alexandru Voevod. Domnit-au 2 ani şi l'au tăiat Petru Voevod cel poreclit Aron, la Răuşeni. Acesta au domnit apoi 2 ani. *În zilele acestui Voevod începură Moldovenii a plăti bir Turcilor*"(²). Şi în cea de a doua: «Iar Petru Voevod au domnit 2 ani. *Sub el au început a se da bir Turcilor*" (³).

(¹) Reproduse apoi şi în Colecţiunea de Acte şi Documente relative la Istoria Renascerei României, de D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, Vol. I, 4.

(²) I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche*, 224.

(³) Ibid. 238—39. *Cronica şi analele putnene şi Letopiseţul dela Bistriţa* [I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de Istoria Romanilor*] nu cuprind această ştire.

Constatăm deci că în cele dintâi însemnări istorice, contimporane sau aproape contimporane cu faptele povestite, închinarea către Turci, caracterizată prin plata birului, este pusă pe timpul lui Petru Aron. Ureche reproducând în cronica sa, scrisă cu aproape 2 veacuri în urmă [1646—47], cuprinsul vechilor anale, transcrie, fără nici un adaos nou, și știrea despre închinarea țarei sub Aron ⁽¹⁾. Dar în cronica lui mai este vorba și de altă închinare, săvârșită după îndemnul lui Ștefan cel Mare, de către fiul său Bogdan, prin mijlocirea logofătului Tăutul ⁽²⁾.

„Iar când au fost [Ștefan Vodă] aproape de săvârșenia sa, chemat-au Vlădicii și pre toți sfetnicii săi, boiarii cei mari și alți toți câți s’au prilegit, arătându-le cum că nu vor putea ținea țara. cum o au ținut el, ci socotind din toți mai puternic pre turc și mai înțelept au dat învățătură să se închine Turcilor... Bogdan Vodă dacă stătù la domnie gândi să-și întărească lucrurile întâi cu vecinii și să-și arate nume bun. După învățătura tatâne-său, a lui Ștefan Vodă, trimis’au la Impărăția Turcilor pre Tăutul logofătul cel mare, cu slujitori, pedestrime, dărbani de au dus

(¹) „Acest Petru Vodă Aron au început și au izvodit a da bir Turcilor“ Letop. I, 151. Kogălniceanu a atribuit lui Eustratie Logofătul, următoarele cuvinte, cu cari se termină în unul din manuscrise domnia lui Bogdan: „Scrie la un letopiseț vechiu sârbesc de Azarie călugărul izvodit, precum în zilele acestui Bogdan Vodă s’au început a da dajde Turcilor, și pentru aceia ne-au numit Bogdani până astăzi. Acest Bogdan Vodă este tatăl lui Ștefan Vodă cel bun“ [Letop. I, 149, n. 2]. Mss. acesta, astăzi No. 174 dela Academia Română, cuprinde însă cronica lui Simion Dascălul. Adaosele scoase din letop. lui Azarie se datoresc unuia din copişti, de oarece nu se află în nici unul din celelalte mss ale lui Simion Dascălul [Mss. 169, 2506]. Confuzia lui Azarie este de altfel ușor de explicat.

(²) Reproduc pasagiul după unul din mss. lui Simion Dascălul [Mss. 174 dela Acad. Rom].

birul 10 povări⁽¹⁾ de bani și s'au închinat cu toată țara la Sultan Suleiman⁽²⁾, împăratul Turcilor. Iar Împărăția de bucurie mare cu dragoste i-au primit și au dăruit toți banii Tăutului logofătului celui mare și i-au adus în țară și au zidit pre acei bani o sfântă biserică în sat în Bălilești⁽³⁾, ce iaste la ținutul Suceavei și trăiaște până astăzi".

Mai înainte de a arăta care poate fi originea acestor știri nouă asupra închinării, trebuie să amintesc că cronica lui Ureche nu ni s'a transmis în forma ei primitivă, ci numai în 2 redacțiuni interpolate, una mai veche a lui Simion Dascălul [circa 1650—1670] și o alta mai nouă, pornind însă tot dela aceasta, a lui Nicolae Costin [1710—1712]⁽⁴⁾. Siguranța cu care Kogălniceanu a restabilit textul primitiv și căreia se datorește în parte că până astăzi n'avem încă o ediție critică a lui Ureche, s'a dovedit în urma observațiilor rezultate din cunoașterea unui număr mai mare de manuscrise, că n'a fost îndreptățită. Ediția sa cuprinde unele lucruri cari în mod vădit aparțin adnotătorilor. Printre acestea d. Iorga înclină a vedea și pasagiul despre închinarea la Turci pe cari îl atribuie cu dreptate lui Simion Dascălul⁽⁵⁾. Oricine l'ar-

(1) La Kogălniceanu [Letop. I, 179] pungi.

(2) Pe margine notița: „Poate să o fi închinat la Sultan Baiazit că el [a] fost pe acea vreme împărat“ pe care Kogălniceanu o atribuie lui Simion Dascălul [Letop. I, 179, n. 3]. În realitate ea nu poate fi a acestuia de oarece nu se află și în celelalte manuscrise [No. 169, 2506 etc.], ci aparține sau lui Constantin Vladulovici, care a transcriș cronica în 1726, sau copiei făcută în 1712, de care el se servise [I. Bianu, Catalogul manuscriselor la No. 174].

(3) Recte: Bălinești.

(4) St. Orășanu, Cronicarii moldoveni din sec. al XVII. Recenzie publ. în Convorbiri Literare, 1899, p. 729—730 și N. Iorga, Ist. Lit. Rom. II, 548 și urm.

(5) N. Iorga, o. c. II, 567. Argumentele sunt următoarele 2: 1) nu e arătată proveniența știrilor, cum face Ureche, 2) pasa-

fi scris însă, Ureche sau Simion Dascălul, și întru cât distanța de timp care-i separă nu e prea mare, lucru e pentru chestiunea noastră de mică însemnătate, sigur e că știrea închinării sub Bogdan, prin solia lui Tăutul, care nu se află nici în letopisețele slavone anterioare, nici în cronicarii străini, a fost luată din tradiție, unde ea se conservase, cum a observat d. Iorga ⁽¹⁾, în legătură cu zidirea bisericei din Bălinești de Tăutul, tot așa cum s'au conservat atâtea alte tradițiuni, asupra întemeierii unora dintre cele mai însemnate lăcașuri bisericești. Dela legenda banilor cu cari a fost construită biserica au pornit apoi anecdotele relative la audiența Tăutului la Vizirul, când trăgându-i ciubotele a rămas numai în ciorapi, neavând „mestii la nădragi“ ⁽²⁾, sau cerând să-i aducă cismele în sala de audiențe ⁽³⁾ și închinând la cafea, pe care a sorbit'o dintr'o dată, pentru Împăratul și Vizirul ⁽⁴⁾.

Intre cele 2 știri asupra închinării din redacțiunea lui Simion Dascălul, cea veche istorică și cea nouă tradițională, există însă, dacă nu o contradicție, cel puțin o nepotrivire. Închinarea din urmă nefiind arătată ca o reînnoire sau întărire a aceleia din timpul lui Petru Aron, urmă că țara se supusese în 2 rânduri. Fără să caute a înlătură această lipsă de concordanță, Nicolae Costin adaogă un element nou la cele ce se aflau în cronică pe care o amplifică, și introduce unele mo-

giul nu se află într'o versiune neinterpolată a lui Ureche. Manuscriptul la care se referă d. Iorga e No. 59; sfatul dat de Ștefan se află totuși, dar nu la locul lui și cu aparența unei interpolări [f. 181], ceea ce dovedește de altfel prin mss. 1445, 2601 și 3039, unde lipsește cu totul.

(1) *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, 366, n. 1.

(2) *Letop.* II, 182.

(3) *D. Cantemir*, *Ist. Imp. Ot.* I, 271, n. 36.

(4) *Letop.* II, 182.

«dificări. Astfel el înlocuește știrea laconică a vechilor anale despre începutul haraciului sub Aron, cu o alta mai dezvoltată și mai precisă, deși identică în fond, pe care o află în cronicarul polon Cromer. „Și zice [Cromer]: Și acest Petru Vodă din sfatul boerilor săi într'acelaș an [6963/1455] au trimis solii săi la Sultan Mehmet, împăratul turcesc, de au legat bir, pre an 2000 galbeni, răspunzând Leșii că nu pot da ajutor Domnilor din Moldova, fiind învăluiti cu oști asupra Prușilor” (1).

Introduce apoi în pasagiul privitor la cealaltă închinare 2 modificări, înlocuind numele Sultanului Soliman cu Amurat, ceea ce înseamnă înlocuirea greșelei celei vechi prin alta nouă, și schimbând suma birului din 10 *poveri* de bani, care nu mai avea înțeles pela sfârșitul secolului al XVII, în 10 pungi de bani (2).

Acestea sunt știrile cari se puteau culege din cronicile moldovenești la începutul secolului al XVII, asupra supunerii Moldovei către Turci.

Pornind dela ele, Cantemir caută să *precizeze* tradițiunea închinării sub Bogdan, singura pe care o cunoaște, arătând în mod amănunțit împrejurările în cari a avut loc și condițiunile cu cari s'a încheiat. Închinarea s'a făcut după sfatul lui Ștefan cel Mare, care

(1) Letop. I, 150, n. 2. Pasagiul din Cromer este următorul: „Indidem [în arhiva regală din Cracovia, unde aflase jurământul din 6963, al lui Petru Aron către regele polon] autem comperimus, hoc anno hunc ipsum palatinum unā cum consiliariis suis misisse oratorem ad principem Turcarum Mahometem, ut pacem ab eo duum millium aureorum tributo redimeret. Nam is post subactum Constantinopolitanum imperium vehementer vexabat Valachiam et distinebantur tunc Poloni bello Prussico, ne sociis et clientibus opem ferre possent“. Martini Cromeri Varmiensis Episcopi, Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. Coloniae Agripinae, 1589, c. XXIII, 557.

(2) Letop. I, 179, n. 3.

văzând progresele Turcilor sub *Soliman Magnificul*, o recomandă fiului său și boerilor într'o lungă cuvântare retorică. Pe când Sultanul se află în Ungaria, Bogdan trimite înaintea lui, *în al 7-lea an de domnie*, [1511] pe logofătul Tăutul [mort în 1511]⁽¹⁾, ca să-i ofere supunerea. Solul moldovenesc *este primit în cetatea Buda, pe care Turcii tocmai o cuceriseră* [9—14 Sept. 1529⁽²⁾]. Condițiile pe cari le propune ca țara să plătească un pescheș sau dar anual de 4.000 de galbeni, 40 cai și 24 șoimi, păstrându-și neatinse „bisericiile, riturile religioase și legile sale” au fost primite cu bucurie de Sultan și întărite printr'un hatîșerif care s'a trimis Domnului. La reîntoarcerea lui Soliman din Ungaria [pe la sfârșitul lui Octomvrie 1529, pleacă din Buda⁽³⁾], Bogdan [mort în 1517⁽⁴⁾] îi iese înainte la Sofia, aducându-i pescheșul. Sultanul îl primește cu cinste, dăruindu-i un caftan și o cucă împodobită cu pietre scumpe și întărind printr'un nou hatîșerif legătura încheiată la Buda. După Bogdan s'a și numit Moldova de către Turci Bogdania. Hatîșerifurile s'au păstrat în arhivele țării până în anul 1686, când din ordinul regelui polon Sobieski au fost arse în public în Iași. Condițiunile stabilite la început au fost respectate până pe timpul lui Petru Rareș. Turcii cerând atunci urcarea pescheșului și transformarea lui în haraciu și impunând Domnului îndatorirea ca la fiecare trei ani să meargă la Constantinopol, ca să se închine Sultanului, *el refuza și se retrage în Ardeal*, la Ciceu. Cu toate acestea *Ștefan cel tânăr, care a fost ales în locul sau*, a con-

(1) Letop. I, 184. Piatra funerară publicată de Melchisedec, după desemnurile pictorului Bucevski, în „Notițe istorice și arheologice” p. 293, are anul 7009. D-l Ioan Bogdan a binevoit să-mi comunice părerea d-sale, că trebuie să fie o greșală de lectură în loc de 7019.

(2) Hammer, o. c. II, 67—8.

(3) Ibid. 75—6.

(4) Letop. I, 186.

simțit să ridice tributul la 12.000 galbeni ⁽¹⁾. Pentru a ne face o idee deplină de valoarea afirmărilor lui Cantemir, trebuie să mai amintesc că pe Ștefan cel Mare îl arată odată ca contimporan cu Baiazet I [1389-1402], care face împotriva-i expedițiunea terminată prin lupta dela Războieni ⁽²⁾, iar altă dată ca trăind pe vremea lui Soliman Magnificul [1520—156] ⁽³⁾, și că deși închinarea s'a făcut sub Bogdan, începutul plății haraciului îl pune totuș, într'alt loc, sub Petru Rareș ⁽⁴⁾, despre care nu știe de altfel nici când a domnit, și nici măcar că expediția lui Soliman din 1538 fusese îndreptată împotriva lui ⁽⁵⁾. În această confuziune haotică, care dovedește că atunci când scria Istoria Imperiului Otoman, Cantemir nu avea la îndemână nici o cronică moldovenească ⁽⁶⁾, și nu posedă despre trecutul țării peste care domnise, decât cunoștințe absolut vagi, orice încercare de a da o interpretare afirmărilor sale și a căuta în ele un înțeles istoric, este zadarnică. Voind să precizeze tradițiunea orală, înregistrată în cronice abia în a doua jumătate a sec. al XVII, despre închinarea la Turci prin mijlocirea lui Tăutul, el *inventează* cu o lipsă de scrupul uimitoare o serie de evenimente și împrejurări, fără nici o legătură cu realitatea istorică. De altfel tradițiunea însăși pe care se întemeiase nu pornea dela un fapt real. Construirea bisericii din Bălinești, cu banii primului haraciu trimis de Bogdan, pe cari Sultanul i-ar fi daruit lui Tăutul, este o legendă.

(1) Ist. Imp. Ot. I, 271—76, n. 36, 37, 40. cf. 62, n. 1 și 98 n. 10; 158, n. 59.

(2) Ibid. 61—63.

(3) Ibid. 272, n. 37.

(4) Ibid. 98—99, n. 10.

(5) Ibid. 295—97.

(6) „Analele Moldaviei” la care se referă uneori [Ist. Imp. Ot. I. 272, n. 37; 295, n. 83 etc.], le citează totdeauna din memorie.

Această biserică este și astăzi în ființă. Ajungând cu timpul în ruină, ea a fost reînnoită în anul 1721 de către Calist, Episcopul Rădăuțului și Dimitrie Macri, staroste de Cernăuți ⁽¹⁾. Pizania cea veche a întemeietorului se află încă în zidul din afara, dar după o mărturie, pe care nu știu ce temeiuri se poate pune, din ea nu s'ar mai putea descifra decât doar anul și luna: 6 Decem. 7007 ⁽²⁾. Pe la mijlocul secolului al XVIII inscripția eră însă în bună stare. Un bun cunoscător de slavonește și zelos copiator de letopisește, preotul Iosiv Luca, călugărit mai târziu sub numele de Ioasaf ieromonahul, a citit-o pe atunci în întregime. Copiind apoi pe la 1760 un letopiseț, el a adăugat la sfârșitul pasagiului, unde se vorbea de repararea bisericii, următoarele cuvinte: „Iar pre zidul bisericii iaste scris, cum ca aceea sfântă biserică din Bălinești iaste zidită de Ion Tăutul, mareli logofăt în zilele lui Ioan Ștefan Voevoda, în anii dela facerea lumii 7007, care vrând să adeverești, iubite cetitoriule, să citești ca vederea arată adevărul“ ⁽³⁾.

(1) În mss. 253 [Acad. Rom.] după pasagiul referitor la construirea bisericii, se afla următorul adaos: „Acea biserică din multe răscoale ce s'au întâmplat acestui pământ pentru a noastre cumplite păcate, au fost sosit până a să risipire și vazându-o acel de mai sus pomenit chir Calistru, Episcopul Rădăuțului, fiind îndemnat dintru a sfântului Duch putere, împreună cu Dumnealui Dimitrie Macrii biv vel ban, starosti ot Cernauți, socotind că este de obște a țării, precum s'au zis mai sus, că sânt dăruți banii di Soltan Murat Tăutului logofătului, cari bani au fost a țării noastre, n'au lăsat-o la răsipă, ci de a sa bună voe, împreună cu toată cheltuiala au acoperit-o și pe unde au fost și răsipită o au tocmit-o, în zilele prea luminatului nostru Domn Io Mihai Racoviță Vodă, vlto de la Adam 7229, mșta Mai 12, cari având să adeverești, iubite cititorule, cearcă că vederea arată adevărul“. Cf. și mss. 503.

(2) Marele Dicționar Geografic al României, la cuvântul: Bălinești.

(3) Acad. Rom. Mss. 252.

Cunoscând data sigură a întemeierii bisericii, preotul Iosiv Luca, într'un adaos pe care îl face în altă copie, se îndoia, și din punctul de vedere dela care plecă cu drept cuvânt, că ea ar fi fost zidită cu banii haraciului, aduși de Tăutul din partea lui Bogdan. Și întorcându-se [Tăutul] dăruit din Țarigrad așa scrie letopisețul, cum cu acei bani să fi zidit biserica în sat la Bălilești. . . . Dar în zidul bisericii scriia cum că în anul 7007 au zidit biserica în zilele lui Ștefan Vodă și după aceea încă au mai domnit Ștefan Vodă cel bun cinci ani, până la anul 7012. Ce cu ce bani au zidit, Dumnezeu să-l odihnească la împărăția cea cerească, că bună biserică au făcut de i-au rămas întru vecinică pomenire" (2).

Considerând ca adevărată tradițiunea despre închinarea țării la Turci sub Bogdan, Luca eră nevoit să pună la îndoială pe cea privitoare la origina banilor. Și tocmai aceasta eră, cred, cea mai importantă. În adevăr tradițiunea se compune din 2 elemente, dezvoltate succesiv: unul primitiv care este, incontestabil, cel principal, că Tăutul își zidise biserica cu banii dăruți de Sultan, și un altul format în urmă pentru a servi de explicare acestuia, că dania se făcuse cu prilejul închinării către Turci, săvârșită în domnia lui Bogdan. Probabil că această explicare nici nu e de origină populară. Dar din momentul ce faptul material dela care a pornit întreaga tradiție, construirea bisericei de Tăutul, este anterior domniei lui Bogdan, partea mai nouă a acestei tradițiuni nu mai poate fi considerată ca având un substrat istoric real, în înțelesul unei închinări a țării sub Bogdan, chiar dacă n'ar trebui interpretată decât ca o reînnoire a unei legături mai vechi. Spre a putea deosebi acest substrat istoric, dacă în adevăr există, de cel legendar a cărui formare vom încerca

(2) Ibid. 254, f° 67.

apoi s'o explicăm, o scurtă expunere a împrejurărilor în cari s'a făcut închinarea Moldovei către Turci și a relațiunilor următoare până în domnia lui Bogdan, este necesară.

VI.

Cea dintâi atingere cunoscută dintre Moldoveni și Turci se întâmplă pe timpul lui Alexandru cel bun. După ce Turcii ajută în 1420 pe Dan II să ocupe tronul Țării Românești, atacă apoi Moldova, asediind Cetatea-Albă. La repetatele cereri de ajutor, pe cari Alexandru le adresează regelui Polon, acesta pregătește o expediție, pe care avea s'o conducă fratele său Vitold, marele duce al Litvaniei. El însuși se hotărîse să aștepte în părțile sudice ale regatului, pentru ca în caz de primejdie să meargă în persoană în ajutorul voevodului. Asemenea pregătiri făcea și împăratul Sigismund⁽¹⁾. Expediția însă nu s'a făcut pentru că Turcii au părăsit asediul. Dacă fuseseră respinși, ori se retrăseseră în urma unei înțelegeri, nu știm; împrejurările de mai târziu vorbesc pentru presupunerea din urmă. De acum înainte Turcii nu numai că nu reînoesc atacul din 1420, ceeace s'ar fi întâmplat, probabil, în cazul unei neizbânde, dar dimpotrivă apar în bune relațiuni cu Domnul Moldovei. Când Dan II, care trecuse de partea Ungurilor, este alungat în 1426 de Radu Praznaglava, ajutat de Turci, el denunță împăratului Sigismund alianța care ar exista între aceștia și Alexandru cel bun. Împăratul comunicând la rândul-i știrea regelui polon și marelui duce al Litvaniei, acesta își exprimă părerea că Domnul Moldovei ar trebui înlăturat⁽²⁾. Trei ani mai târziu

(1) N. Iorga, Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe, 80-81.

(2) Ibid. 84-5.

Alexandru declară că nu poate ajuta pe Sigismund contra Turcilor, iar acesta îl acuză față de Vitold că a făcut alianță cu ei și cu Hanul⁽¹⁾. În 1430—32 pe timpul legăturilor cu Vitold și Svidrigaillo și răscoalăi contra Poloniei, Alexandru este iarăși arătat că s'ar fi închinat Turcilor⁽²⁾. Situațiunea rămâne neschimbată și sub urmașii săi. Pentru a putea răsturna pe fratele său Ilie, Ștefan, care se refugiase în Țara Românească, se adresează în 1433 Sultanului dela care obține ajutor⁽³⁾. În toată domnia lui [1433—1447], ca și în timpul luptelor următoare pentru tron, Turcii nu manifestă nici un fel de dușmănie contra Moldovei.

Dar singurul mijloc prin care un stat vecin mai mic putea atunci să-și asigure liniștea din partea Turcilor, era să recunoască puterea Padișahului, plătindu-i tribut ori trimițându-i daruri. Prietenia sau alianța cu Turcii nu poate avea, când e vorba de vecini mai slabi, altă însemnare. Tributul începând a se plăti numai din 1456, trebuie să admitem că până atunci Domnii Moldovei dobândiseră prietenia Turcilor prin *daruri*. Când ni se spune că Alexandru cel bun a făcut pace sau și-a închinat țara Sultanului și că fiul său Ștefan obține tronul cu ajutor turcesc, și când apoi în toată perioada dela 1420—56 nu întâlnim acte de dușmănie din partea Turcilor, singura explicație posibilă este aceasta. De altfel e și natural ca atunci când lumea creștină răsună de biruințele Turcilor, Domnii Moldovei să fi căutat o apropiere, trimițând

(¹) Ib. 88—90.

(²) Ib. 90; I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia, până la moartea lui Ștefan cel mare*, 48—49.

(³) Ib. 92; cf. Dlugosz, *Historia Polonica*, Lipsiae, 1712, c. XI, 640: „Stephanus autem fraterno conspectu fugiens ad montanosque perveniens, sibi illos in brevi [erat enim ingenium ad omnia promptus] conciliavit, sed a Turcorum Caesare, petito et obtento in gentibus subsidio, in Valachiam rediit“.

daruri Sultanului. Cu aparența de supunere pe care ele o îndreptăteau, înțelegem și invinuirile aduse lui Alexandru cel bun și atitudinea Turcilor, cari, deși aveau Țara Românească birnică, nu încearcă totuși dela început să aducă și Principatul vecin, întru toate asemănător, în aceeași situație. Două mărturii documentare vin să confirme această părere: În cuvântarea pe care solul regelui Cazimir o ține în 1454 înaintea împăratului și a dietei din Ratisbona, el arată și Moldova, alături de Țara Românească, ca tributară Turcilor,⁽¹⁾ iar doi ani mai târziu când Domnul împreună cu Mitropolitul și boerii se hotărăsc a le plăti tribut, ei mărturisesc că li se dăduseră bani și mai înainte⁽²⁾.

Tradițiunea că Moldovenii plătiseră Turcilor la început peșcheș și nu tribut sau haraciu păstrase deci amintirea unui fapt istoric.

După căderea Constantinopolului, Mahomed II trimite soli „pretutindeni în Marea Neagră” ca să ceară tribut. În anul următor o flotă turcească trecând pe la Cetatea Albă, care era pregătită, atacă Sevastopolul și Caffa. În Martie 1455 cetatea genoveză încheie pace plătind un tribut de 3000 de galbeni⁽³⁾. Amenințările Turcilor aveau să aibă peste puțin timp și în Moldova același rezultat. În primăvara anului 1456 se știa în Ungaria că Sultanul face mari pregătiri pentru asediul Belgradului. La 13 Iunie, 150.000 de soldați începeau atacul, în vreme ce flota de pe Dunăre trebuia să împiedice ajutoarele cari ar fi venit din Ungaria⁽⁴⁾. Plecând împotriva Belgradului Maho-

(1) Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, II, 2, 51—52.

(2) Ibid. II, 2, 670.

(3) N. Iorga, o. c. 112—115.

(4) Hammer, I, 441.

med II cere lui Petru Aron un tribut de 2000 de galbeni, amenințându-l că va ataca Moldova.

Un refuz, acum când Sultanul se apropiă de Dunăre, putea să abată asupra țării o mare primejdie. Pentru a o înlătura, Domnul împreună cu mitropolitul Teoctist și 57 de boieri, întruniți la Vaslui, hotărăsc la 15 Iunie 1456, să trimită înainte-i pe logofătul Mihail, ca să-i ofere tributul cerut. Faptul îl cunoaștem dintr'un document foarte curios: Este un act solemn, întărit cu pecetile tuturor, prin care adunarea dela Vaslui asigură pe sol înainte de plecare, că hotărârea aceasta importantă s'a luat cu sfatul și chibzuiala tuturor până la unul și că nimeni și nici odată nu l va învinovăți pe el pentru aceasta⁽¹⁾. Amănuntele soliei nu le cunoaștem. S'a păstrat însă grație acelorași măsuri de precauție, cari făcuseră pe Mihail să ceară actul dela 15 Iunie, traducerea slavonă, a hătișerifului pe care Mahomed II îl trimite ca răspuns Domnului, la 5 Octomvrie. Spre a se vedea cât de mult diferă de acela care, după Cantemir, ar fi fost dat lui Bogdan, îl reproduc în întregime:

„Tugra. Binevoitoare salutare din partea marelui Domn și marelui Emir, Sultanul Mahomed, către nobilul și înțeleptul și vrednicul de toată cinstea și lauda Ioan Petru, Voevodul și Domnul Maurovlachiei. Ai trimis ca sol pe nobilul Mihail logofătul împreună cu înștiințarea din care aflu că vei plăti Domniei mele un tribut anual de 2.000 ducăți de aur. Să fie deci pace legată între noi și timpul în care tributul va trebui plătit se hotărăște la 3 luni. După trecerea acestora dacă îl voi primi, voi țineă pacea, dacă însă nu-l voi primi, știți ce vă așteaptă. Și Dumnezeu să te mângăe. Luna Octomvrie în 5, „in sarchan be-

(¹) Hurm. II, 2, 670—1.

glie" (?) (1). Cum vedem, în afară de tributul de 2.000 de galbeni, hătișeriful nu impune nici o îndatorire și nu acordă nici un privilegiu. E o simplă înștiințare că va fi pace, câtă vreme se vor trimite banii. Dar tocmai aceasta o urmărise și Domnul și boerii : hotărîndu-se a plăti tributul cerut, ei sperau să aibă pace cu Turcii, scăpând țara de atacurile și prădăciunile lor. Acesta eră scopul misiunii lui Mihail, accentuat nu mai puțin de 4 ori în documentul amintit. Nu eră cătuși de puțin vorba de o incorporare a țării în imperiul turcesc, pentru a fi nevoie de anumite acte de siguranță, tractate sau hătișerifuri, cari să-i fixeze îndatoririle și să-i garanteze drepturile. Incorporarea s'a făcut în urmă pe nesimțite, prin asimilare cu situația Țării Românești, contribuind la aceasta luptele pentru tron, decăderea organizației militare și progresele Turcilor la nordul Dunărei. La început autonomia era deplină. Ca și atunci când se cerea Ungurilor și Polonilor, tributul, așa cum s'a stabilit în 1456, echivală cu un tractat de pace. O „închinare" a țarei n'a fost. Felul cum vechile cronice ne-au transmis legătura lui Petru Aron: „În zilele acestuia Moldovenii au început a plăti dajde. Turcilor „exprimă adevărul căci, repet, plata tributului nu înseamnă alipirea țării la imperiul turcesc, ci eră o simplă dajdie pe care o plăteă Turcilor un vecin mai slab pentru menținerea păcii. Aceasta este caracterul pe care l'a avut haraciul și astfel trebuie, cred, înțeleasă pretinsa închinare a Moldovei. Între hotărîrea adunării dela Vaslui și răspunsul Sultanului, există în această privință o deplină concordanță.

Câteva luni mai târziu, în Aprilie 1457, Petru Aron eră bătut și fugărit. Pentru norocul Moldovei și al Românilor, biruitorul eră de astădată cea mai de seamă personalitate, pe care a produs'o neamul românesc,

(1) Hurm. II, 2, 671.

acela căruia urmașii i-au decernut întreitul titlu de mare, bun și sfânt. Să vedem ce a devenit sub Ștefan cel mare legătura încheiată cu Turcii în 1456? În această privință părerile au fost și sunt încă împărțite. Vechile cronicе afirmând că haraciul începuse a fi plătit din domnia lui Petru Aron, fără să mai amintească apoi o reînnoire a lui, arătau în mod indirect că Ștefan fusese birnic Turcilor. În Letopisețul dela Bistrița aflăm chiar o indicație mai lămurită: La începutul expedițiunii lui Ioan Albert, aducându-i-se lui Ștefan, care se retrăsese la Roman [27 August 1497], 6 prizonieri leși, pe trei a poruncit să-i spânzure, iar pe ceilalți „li trimise împăratului turcesc“ ⁽¹⁾. Cronicarii din secolul XVII, deși reproduc cu toții știrile despre începutul haraciului sub Aron și trimiterea celor 3 prizonieri la Sultanul, au considerat totuși pe Ștefan cel mare ca independent față de Turci. Inchinarea țării s'a făcut numai după moartea lui, sub Bogdan, în domnia căruia a și început a se plăti haraciul. Cel care a încercat să stabilească un acord între știrile cele vechi și tradițiunea introdusă de Simon Dascălul, a fost Dimitrie Cantemir. În „Descrierea Moldovei“ el admite că și înainte de Bogdan s'au putut da uneori bani Turcilor, în momente de strâmtorare, când Domnii erau mai bucuroși să-și golească punga, decât să primejduiască pe locuitori, „dar tribut, care să fie perpetuu și constant, nimeni n'a putut impune Moldovenilor până după timpul lui Ștefan cel mare“ ⁽²⁾. Fiecare dintre aceste păreri și-a găsit apoi susținători printre istoricii moderni. Adevărul este însă și de astă dată tot de partea vechilor însemnări slavone: Cu excepția perioadei dela 1473—1488, când se află

⁽¹⁾ I. Bogdan, Cronicе inedite, 59.

⁽²⁾ P. 117.

în războiu cu Turcii, Ștefan cel mare a plătit tribut Sultanului ⁽¹⁾.

În adevăr până la înlocuirea lui Radu cel frumos cu Laiot [1473], relațiile sale cu Turcii sunt pașnice. Pe timpul expediției lui Mahomed II contra lui Tepeș în 1462, există chiar o înțelegere între ei, căci deși Domnul Moldovei începuse războiul ceva mai înainte, legătura dintre cele 2 atacuri nu se poate contesta ⁽²⁾. Dar pacea cu Turcii presupune numai decât îndeplinirea îndatoririlor pe care ea se întemeiază. Fără a se fi plătit dajdia legată de Petru Aron, asemenea relațiuni nu erau cu putință. Că Ștefan a plătit dela început tributul este de altfel un fapt confirmat mai de toate izvoarele contemporane. Cronicarii poloni, Dlugosz ⁽³⁾, Naker ⁽⁴⁾ și Michowski ⁽⁵⁾, și indirect

(1) N. Iorga, Istoria lui Ștefan cel mare pentru poporul român 79, 213.

(2) N. Iorga, Studii istorice asupra Chilie, 121—128.

(3) „Vastationem terrae Valachiae Stephanus, Palatinus Valachiae, ex tam propinqua vicinitate (după supunerea Țării Românești sub Radu cel frumos) per Turcum fiendam, veritus, in tributum Turci et ipse, quamvis Regis et Regni Poloniae vasallus et feudalis, Casimiro Rege nequicquam per literas et Nuncios prohibente, concesserat, et tributum quotannis Turco reddebat. [După cucerirea Chilie, Sultanul infuriat la început împotriva lui Ștefan] qui nunquam fidus fuisset Caesari, et sub praetextu tributi, Polonorum serviebat Regi [se liniștește pe urmă, după ce primește pe solul Domnului] cum tributo et muneribus ad se missumi“, XIII, 344; cf. XIII, 458.

(4) Liborius Naker's Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Iohann von Tienen gegen die Türken, im Jahre 1497, in Scriptores rerum Prussicarum, V, 306: „Ko. Ma. hat dise unczellige folk nicht alleynne widder den Turken [in 1497] sunder den Wallachisschen woiwoden zcu vertreiben; wiewol der ist des Koniges geholdigter, ydoch umbe vorsewlikeit willen des alden [defuncti regis Poloniae] ist her vor dreyszig jaren den Thurken cziszhaftig wurden“.

(5) In Arhiva Istorică I, 2, 41.

chiar bizantinul Chalcocondylas ⁽¹⁾ arată pe Ștefan cel mare tributar Turcilor în prima parte a domniei sale. Sultanul Baiazet în scrisoarea adresată Ragusanilor, după cucerirea Chilie, afirmă că Domnul Moldovei „a fost până mai deunăzi sluga credincioasă a răposatului meu tată și a bunului meu, și că nici odată nu le-a călcat poruncile” ⁽²⁾. Lăsând la o parte exagerarea orientală a expresiunilor, afirmarea eră în fond adevărată. Lucrul acesta îl recunoaște și regele polon Cazimir. În instrucțiunile pe care le da solului său Nicolae Firlej, trimis la Poartă [1489] ca să stărue a se restitui Moldovei Chilia și Cetatea-Albă și să încheie un tractat de pace, se prevede și obiecțiunea pe care Sultanul ar fi putut-o face, că Domnul Moldovei fusese supusul și tributarul tatălui său” ⁽³⁾.

Vedem apoi că între cauzele cari au provocat expediția condusă de Suleiman Pașa, este și refuzul lui Ștefan de a plăti haraciul. După ce Laiot se supusese, Mahomed II era hotărât să renunțe la expediția proiectată încă din Ianuarie 1474 ⁽⁴⁾, când la Constantinopol ajunsese numai vestea înlocuirii lui Radu cel frumos, fără să se știe care va fi atitudinea succesorului său, dacă Ștefan ar fi consimțit să plătească haraciul datorit și să-i predea Chilia ⁽⁵⁾. Și mai în urmă cu prilejul expediției de răzbunare condusă de Sultanul însuși, eră vorba de haraciul refuzat. La 22 Mai 1476, Mahomed II, care se află la Varna, în drum spre Moldova, răspunde solului polon Marciszek Wrocimowski,

(1) Laonici Chalcocondylae Atheniensis historiarum libri decem, Bonnae, 1843, p. 506—7 și 514.

(2) N. Iorga, Studii istorice asupra Chilie, 157.

(3) Hurmuzaki, II, 2. „Si diceret (Baiazet) quod pater meus fuit in terra ista, et propter rebellionem istius hominis, dum sibi omagium et daciam solvere nolebat, corripuit pro libito suo. Dicat nuntius etc. (p. 307).

(4) N. Iorga, o. c. 138.

(5) Dlugosz, XIII, 526—27.

trimis de Cazimir spre a mijloci o împăcare, că s'ar opri dela războiu, dacă Ștefan i-ar da tributul neplătit, ar renunța la Chilia și ar liberă pe prizonieri ⁽¹⁾. Aceleași condițiuni le pusese Sultanul Domnului încă mai înainte de a întreprinde campania. Aceasta o știm dintr'o scrisoare venețiană, trimisă din Pera la 23 Mai 1476, care mai cuprinde și lămurirea că tributul se cerea *pe trei ani trecuți* ⁽²⁾. Ștefan îl refuzase prin urmare începând cu anul 1473. După cronicarul turc Neșri s'ar fi pretins atunci Domnului să l aducă în persoană la Constantinopol, ceea ce el nu voise ⁽³⁾.

Dușmănia lui Ștefan cu Turcii ține, cu unele întreruperi, până în 1489 ⁽⁴⁾. După campania lui Mahomed II, năvălirea lui Alibeg și Skenderbeg, împreună cu Tepeluș în 1481 ⁽⁵⁾, cuprinderea Chilie și Cetăței-Albe în 1485 ⁽⁶⁾, năvălirile lui Ali Hadambul în Septembrie 1485, a lui Iskender-Beg și Balibeg-Malcoci-Oglu în Noembrie același an și a lui Hromot în primăvara anului următor ⁽⁷⁾, sunt evenimentele cele mai însemnate ale acestei dușmăanii. Când însă Ungurii și Polonia încheie pace cu Turcii, cei dintâi în 1483 ⁽⁸⁾, reînnoind-o apoi în 1485 ⁽⁹⁾ ceilalți în

(1) Ibid. XIII, 544—45, și Dr. Jacob Caro, *Geschichte Polens*, V, 1, 446, cf. 339 și n. 3.

(2) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, 56.

(3) Apud Hammer, I, 522—3.

(4) Se pare că la începutul domniei lui Baiazet Ștefan se împăcase cu Turcii, cel puțin Cazimir, în instrucțiunile lui Firlej, prevede și răspunsul Sultanului că Ștefan ar fi fost supusul său: „Item si arceret, quod ego non recepi aliquid domino Regi, sed corripui subditum meum p o excessu suo a quo mihi commune omagium solvebatur: Item dicat nuntius etc. Hurm. II, 2, 306.

(5) N. Iorga, Ștefan cel Mare, 196—7.

(6) Ibid. 203.

(7) Ibid. 211—112; Studii istorice asupra Chilie 168—169.

(8) Ibid. Studii asupra Chilie 154; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria* 97.

(9) Ibid. Ștefan cel Mare, 208.

1489⁽¹⁾, Ștefan neputând duce singur mai departe o luptă zadarnică și primejdioasă și pierzând pentru totdeauna speranța de a mai redobândi cetățile, cari formau altădată zidul de apărare al țării, iar acum deveniseră cuiburile de unde porneau expedițiile de jaf și pustiire, se impacă la rândul și el cu păgânii, plătindu-le tributul ⁽²⁾.

Condițiunile păcii încheiată în 1489, când și începe dușmănia cu Polonii, dela cari voește prin pradă să și scoată tributul, sunt de astădată mai grele: se impune Domnului îndatorirea ca să și trimită pe unul din fii ostatic la Constantinopol ⁽³⁾ și i se urcă tributul. Laurentius Miedzielski, oratorul regelui polon Sigismund pe lângă papa Leon X, spune într'o descriere a imperiului otoman, pe care i-o prezintă acestuia în 1514, că Ștefan plătise un tribut de 8.000 de galbeni ⁽⁴⁾. Suma aceasta reprezintă, probabil, haraciul Moldovei din acel timp, iar nu pe cel plătit de Ștefan. O urcare dela 2.000 de galbeni, cum fusese până în 1472, la 8.000, ar fi prea bruscă. Intr'o relațiune venețiană din Constantinopol, dela 30 Septemvrie 1503, se spune că Ștefan plătiă Sultanului 4 000 de galbeni, ceea ce e mai de crezut ⁽⁵⁾.

(¹) Caro, o. c. V, 2, 592.

(²) N. Iorga, o. c. 177, 179; n. 1; Ștefan cel mare, 213, 219-247 și I. Ursu, o. c. 132, n. 2.

(³) D-I Iorga crede că a fost trimis Alexandru care a și murit acolo, rămânând în locu i fiul său Ștefan. [Ștefan cel mare, 213, 219]. Dar în 1504 ostaticul e arătat ca fiu al Domnului și nu nepot [Hurm. VIII, 40-41]. Pe de altă parte însuși Lăcustă în crisoavele sale se numește fiul lui Ștefan [Gh. Ghibănescu, Surete și Izvoade, 236-37]. Un raport din 1538, care îl arată ca fiul lui Ștefan, spune lămurit că fusese trimis de tatăl său la Constantinopol [Hurm. II, 1, 200].

(⁴) Hurm. II, 3, 171. „De quibus vojevodom illum magnanimum olim Stephanum... fecit tributarium, nam octo milia ducatorum in auro quotannis Turce pendere solet“.

(⁵) I Diarii di Marino Sanuto, V, 464, [Sultanul primește] „Da Stefano Vayvoda de Moldavia ducati 4 milia“ cf. N. Iorga, Ștefan cel Mare, 250.

Cum o sporire a haraciului, în intervalul dela 1489—1503 nu pare probabilă, suma aceasta a fost de sigur stabilită chiar dela început.

Pacea pe care a făcut'o Ștefan cu Turcii este cunoscută și tradițiunii populare, care a pus'o în legătură cu așezarea Tătarilor în Bugeac. „Și în câteva rânduri s'au bătut Ștefan Vodă cu Turcii; iar când s'au bătut la Războieni, atuncea s'au așezat Turcii cu Ștefan Vodă, și le-au dat hotar și olat Bugeacul și au făcut pace; și Turcii apoi au adus Tătarii din Crâm și i-au așezat în Bugeac, carii stau și până astăzi ⁽¹⁾.

Cu esecția unor incidente fără însemnătate ⁽²⁾ relațiunile lui Ștefan cu Turcii rămân bune până la moartea sa. În 1497 el cere și obține ajutor împotriva Polonilor ⁽³⁾. Cronicarul turc Saad-ed-din spune că după victorie, Ștefan trimițând Sultanului o parte din pradă și prizonieri, a primit în schimb bogate daruri ⁽⁴⁾. După alte izvoare turcești, d'Ohsson afirmă că Baiazet II, ca distincțiune pentru bravura pe care Domnul Moldovei o arătase în lupta cu Polonii, l'a onorat atunci cu 2 tuiuri și cucă, făcându-l egal cu Pașii și Aga al Ienicerilor ⁽⁵⁾.

Se înțelege că în astfel de împrejurări recomandăția pe care Ștefan ar fi făcut'o pe patul de moarte, fiului său Bogdan și boierilor, ca să închine țara Turcilor nu are, ca și întreaga închinare, nici un fundament istoric. La începutul domniei lui Bogdan situația Moldovei față de Turci eră bine definită. Tributul care se plă-tise neîntrerupt dela 1489, se continuă și mai departe.

(1) O seamă de cuvinte de Neculcea, Letop. II, 179.

(2) Hurm. VIII, 28; Sanuto, Diarii, 1626—8, cf. Iorga, Ștefan cel mare 249; Wapowski, în Script. rerum Polonie. II, 36.

(3) Leunclavius, Historiae Musulmanae Turcorum libri XVIII, Francfurt, 1591 col. 636 și urm.; Tubero o. c. 128—130.

(4) Apud Caro o. c. V, 2, 739.

(5) M. d'Ohsson, Tableau général de l'Empire Othoman, VII, 445, cf. Hammer, o. c. I, 646.

Se pare numai, că la începutul noiei domnii el a fost urcat, împotriva stipulațiunilor tratatului turco-unguresc din 1503 ⁽¹⁾, dela 4.000 la 8.000 de galbeni ⁽²⁾ rămânând apoi astfel până la începutul domniei lui Rareș ⁽³⁾.

Inchinarea Moldovei la Turci sub Bogdan, de care vorbește tradițiunea, nu se adeverește deci prin documente și ea trebuie definitiv înlăturată dintre faptele istorice. Formarea acestei tradițiuni este de altfel explicabilă. Cărturarii din secolul al XVII nu puteau admite că Ștefan cel Mare, care învinsese pe Turci în atâtea rânduri, le-ar fi plătit tribut. Supunerea țării a trebuit să se facă numai după moartea lui și ei au pus-o apoi în legătură cu tradițiunea populară despre zidirea bisericii din Bălinești cu banii pe cari Sultanul îi dăruise Tăutului. Astfel s'a format povestea închinării la Turci sub Bogdan, introdusă în Cronica lui Ureche de Simion Dascălul. Cantemir i a adăogat în urmă unele elemente nouă, plăzmuind, pentru motive cari nu se pot încă lămurî, dar cari par a fi mai mult de natură politică decât științifică, condițiunile închinării, consfințite printr'un hatiserif al Sultanu'ui. Pe temeiul spuselor lui, și tot pentru motive politice s'a reconstituit apoi în 1772 cuprinsul acestui hatiserif, iar în 1839 „tractatul“ dintre Bogdan și Soliman Magnificul. Izvorîte din preocupările politice ale epocii în care s'au produs, ele au fost arme puternice în lupta patriotică pentru emancipare. Și dacă s'a crezut atâta vreme și cu atâta convingere în autenticitatea lor, este pentru că autonomia pe care voiau s'o dovedească, și a cărei amintire se păstrase fără întrerupere, existase în adevăr.

(1) Hurm. II, 1, 20—21.

(2) V. mai sus p. . . nota 3.

(3) Hurm. Sup. II, 1, 18, cf. 20, 31.

